

DOI: 10.47632/2075-4817-2021-111-149

ЧИН ПОСТАВЛЕННЯ ПРЕСВІТЕРА УГКЦ ЗА АРХИЄРАТИКОНОМ 1973 РОКУ У СВІТЛІ ЙОГО СЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

Чин рукоположення пресвітера у візантійському обряді пройшов тривалий шлях розвитку й набув у різних Церквах візантійської літургійної традиції характерних особливостей. Автор аналізує чин поставлення пресвітера в Українській Греко-Католицькій Церкві на основі тексту Архiepратикону 1973 р., звертаючи особливу увагу на слов'янські джерела, які лягли в основу актуального чину, а також залучаючи найдревніші грецькі та слов'янські тексти обряду пресвітерської хіротонії, які допомагають виокремити основні його структурні елементи, проаналізувати головні етапи розвитку та визначити проблематику сучасного чину.

Ключові слова: Таїнство Священства, рукоположення, архієратикон, Літургійна комісія.

Вступ

Таїнство Священства з відповідними чинами хіротоній єпископа, пресвітера, диякона та дияконеси належать до найдревнішої літургійної спадщини візантійського обряду й привертала увагу багатьох дослідників, починаючи щонайменше з XVII ст.¹

¹ P. Arcudius. *De concordia Ecclesiae occidentalis et orientalis sacramentorum administratione*. Paris 1626, с. 407–476; J. Goar. *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, etc.* Editio secunda expurgata, et accurata. Venice 1730, с. 208–261; I. Habert. *Archieratikon. Liber pontificalis ecclesiae Graecae*. Paris 1643, 1726, с. 26–556; J. Morinus. *Commentarius de Sacris Ecclesiae ordinationibus, secundum antiquos et recentiores, latinos, grecos, syros et babylonios, in tres partes distinctus*. Paris 1655, pars 2, с. 64–126; А. Дмитриевский. Богослужение въ Русской Церкви въ XVI вѣкѣ. Казань 1884, с. 359–380; його ж. *Ставленникъ*. Киев 1904; А. Неселовский. *Чины хиротесий и хиротоний. Опытъ историко-археологическаго исслѣдованія*. Каменец-Подольск 1906; S. Parenti. *Gli Ordini Sacri e i ministri in Oriente // Scientia liturgica: manuale di liturgia, Sacramenti e sacramentali* / ред. А. Chupungco, т. IV. Casale Monferrato (AL) 1998, с. 219–229 (з обширною бібліографією); М. Арранц. *Избранные сочинения по литургике*, т. 1: *Таинства Византийского Евхология*. Рим – Москва 2003, з обширною бібліографією, с. 443–444, та ін.

У цій статті ми розглянемо один із чотирьох чинів хіротоній – чин поставлення пресвітера, контекстуалізуючи його в рамках літургійного благочестя Української Греко-Католицької Церкви як однієї з Церков Київської традиції. Поштовхом до її написання стала відсутність систематичного дослідження розвитку та особливостей літургійного чину поставлення пресвітера в УГКЦ. Єдиною розвідкою в цій ділянці є стаття Петра Сабата про історію та богослов'я акту визнання віри і присяги в чині пресвітерського рукоположення².

Метою статті є аналіз сучасного чину поставлення пресвітера в УГКЦ, виокремлення та опис слов'янських джерел, які лягли в його основу, визначення основних структурних елементів хіротонії пресвітера, короткий історичний опис їхнього розвитку та характерних особливостей чину в унійних друкованих архиератиконах і требниках. Оскільки сучасний чин поставлення пресвітера був опрацьований Літургійною комісією, яка в 1967–1972 рр. під проводом патріарха Йосифа Сліпого працювала над редакцією нового архиератикону УГКЦ, аналіз чину базується на описі рішень цієї комісії. У статті вперше публікується інформація з протоколів Літургійної комісії, а також представлено історично-літургійний опис елементів чину пресвітерської хіротонії з особливим наголосом на слов'янських джерелах, використаних Літургійною комісією. Окрім того, взято до уваги також найдавніші грецькі та слов'янські рукописні джерела.

Стаття поділена на чотири основних частини: у першій подано короткий огляд друкованих видань архиератиконів і требників унійної Церкви, які містять чин поставлення пресвітера; у другій частині стисло описано працю Літургійної комісії 1967–1972 рр. та подано перелік слов'янських і грецьких джерел, використаних для редакції сучасного чину рукоположення пресвітера УГКЦ; третя частина пропонує лаконічний опис використаних комісією слов'янських джерел, з переліком суттєвих особливостей пресвітерської хіротонії за цими джерелами; в останній частині міститься аналіз чину поставлення пресвітера за Архиератиконом 1973 р. Аналіз здійснено на основі тексту чину Архиератикону 1973 р. з урахуванням інформації з протоколів Літургійної комісії 1967–1972 рр. та беручи до уваги слов'янські джерела, використані комісією, давні грецькі та слов'янські рукописи, а також деякі сучасні літургійні дослідження.

Друковані архиератикони унійної Церкви: від Супрасльського Понтифікалу до *Recensio Ruthena*

Чин поставлення пресвітера безпосередньо пов'язаний з тематикою архиератикону в УГКЦ. На думку відомого дослідника Михайла Ваврика, перші унійні митрополити – можливо, аж до Рафаїла Корсака (1595–1640) – у своєму архиерейському служінні використовували відомий Київський Евхологiон

² П. Сабат. Історія та богослов'я акту визнання віри і присяги в чині рукоположення пресвітера УГКЦ // *Metron (Метрон): журнал з еkleziologii i цerkovного права* 9 (2012) 113–126.

XV – поч. XVI ст., а митрополит Рафаїл привіз цю книгу до Риму, де й залишив³. Саме він у 1634 р. в листі до Конгрегації поширення віри (*Propaganda Fide*) вперше згадує про потребу друкованого церковнослов'янського архиєратикону для унійної Церкви. Щоправда, на цьому справа й зупинилася⁴. Тільки в 1716 р. при Супрасльському Благовіщенському монастирі, який на той час уже прийняв унію, з'являється найдавніший друкований архиєратикон унійної Київської Церкви під назвою «*Понтіфікаля сї єсть Службєнник Свїтительскїй*», в якому міститься перший надрукований в унійній Церкві *Чинз поставленїю пресвїтера*⁵.

Наступний друкований архиєратикон із наявним у ньому чином поставлення пресвітера був виданий при Успенському Унівському монастирі в 1740 р.⁶ З цієї книгою пов'язана цікава історія, яка унаочнює проблематику використання літургійних книг загалом. Незважаючи на давність, Унівський Архиєратикон активно використовувався у Пряшівській єпархії аж до 2002 р.⁷ Тобто місцеві архиєреї могли не використовувати у своєму служінні подальші (нові) архиєратикони, які видавалися після Унівського.

Поява нових друкованих богослужбових книг аж ніяк не була запорукою повсюдного їх використання. Часто одну давню книгу могли використовувати максимально довго. Слід врахувати і жваву рукописну традицію, особливо щодо такого рідкісного видання, як архиєратикон. Навіть православна Київська митрополія, маючи власну друкарню в Києві, у XVII ст. користувалася рукописними архиєратиконами⁸.

³ *Euchologium Slavonicum* // Biblioteca Apostolica Vaticana, fondo Borgio-Ilirico, № 15. М. Ваврик. До історії службєнника в Українській Католицькій Церкві // *Записки ЧСВВ*, т. X (XVI), вип. 1–4. Рим 1979, с. 100–101. Детальніше про рукописний Київський Евхологон (*Euchologium Slavonicum*) див.: М. Ваврик. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV–XVI ст. // *Записки ЧСВВ*, т. IV (X), вип. 3–4. Рим 1963, с. 391–460; П. Сабат. Унікальність рукописного Київського Требника // *Українське релігієзнавство* 59 (2011) 54–64; I. Shemet. *L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del fondo Borgio-Ilirico. Parte I* (ff. 1–134): Дис. д-ра східних церковних наук / Папський Східний інститут. Roma 2002; О. Товт. *L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana, №15 del fondo Borgio-Ilirico. Parte III* (ff. 234v – 356): Дис. д-ра східних церковних наук / Папський Східний інститут, Roma 2007; P. Sabat. *L'Eucologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del Fondo Borgio-Ilirico. Parte I* (ff. 356–453): Дис. д-ра східних церковних наук / Папський Східний інститут, Roma 2009.

⁴ Acta S. Congregationis de propaganda fide, ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia: 1622–1667 // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Ser. 2, Sectio 3 / ред. А. Великий. Romae 1953, с. 137–138.

⁵ *Супрасльський Понтіфікал 1716*, арк. 21v–23r. Повний бібліографічний опис цієї та всіх інших богослужбових книг церковнослов'янською мовою подається в бібліографії.

⁶ *Унівський Службєнник 1740*, с. 43–44.

⁷ В. Богач. Перший Архиєратикон Пряшівської Єпархії // *Богословія* 71:1–4 (2010–2011) 81–82.

⁸ Ваврик. До історії службєнника, с. 100. Каталог Запаса-Ісаєвича також не подає жодного друкованого Святительського службєнника з XVII ст., див.: Я. Запаско, Я. Ісаєвич. *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 1: (1574–1700). Львів 1981.

Наступні друковані видання унійної Церкви, які містили чин пресвітерського рукоположення, були видані у Львові: Требник 1873 р.⁹ та Святительський службеник, відомий як Архиєратикон Бачинського 1886 р.¹⁰ У першій половині ХХ ст. з'являється ще одне видання, яке пропонувало чин поставлення пресвітера, – Требник митрополита Андрея Шептицького (1925–1926)¹¹, у якому помітно тенденцію бути більш вірними власній візантійсько-слов'янській традиції, яка від ХVІІ ст. зазнала латинізації¹².

У часи митрополита Андрея Шептицького поживляється літургійна дискусія. Питання обряду стає предметом обговорення єпископських конференцій УГКЦ (1902–1932)¹³. Врешті в 1929 р. у Львові була сформована Між'єпархіальна літургійна комісія, яка почала працю в 1930-му і впродовж п'яти років (до 1935-го) проаналізувала літургійні книги УГКЦ та надіслала результати своєї праці до Риму. Завданням комісії було вироблення спільної думки унійної Церкви щодо всіх літургійних книг, а їх виданням мала займатися Апостольська Столиця¹⁴. Тим часом у Римі з 1938 р. Конгрегація для Східної Церкви, використовуючи напрацювання Між'єпархіальної літургійної комісії (1930–1935), розпочала працю над виданням офіційної редакції літургійних книг для УГКЦ, яка ввійшла в історію під назвою *Recensio Ruthena*¹⁵. Звісно,

⁹ *Львівський Евхологійон 1873*, с. 224–231.

¹⁰ *Службеник Бачинського 1886*, с. 49–55.

¹¹ *Львівський Евхологійон 1925–1926*, с. 94–97.

¹² Про Требник митрополита Андрея див.: Єпископ Гліб (Б. Лончина). *Требник Митрополита Андрея Шептицького (Львів, 1925–1926): Спроба літургійної віднови*. Львів 2014. Про процес латинізації в УГКЦ див: Софія Сенік. *Латинізація в Українській Католицькій Церкві*. Люблін 1990; П. Галадза. Літургійне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця ХVІІ ст. // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у ХVІІ столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань»*, Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р. / ред. Б. Гудзяк, О. Турій. Львів 1997, с. 1–29.

¹³ Єпископ Гліб. *Требник Митрополита Андрея*, с. 38–40. Детальніше про рішення єпископських конференцій див.: *Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937)* / ред. А. Кравчук. Львів 1997.

¹⁴ Єпископ Гліб. *Требник Митрополита Андрея*, с. 40–41. Отець Кирило Королевський подав у своїй книжці власну думку про працю комісії та певні її недоліки: С. Korolevskij. *La Liturgia ed il rito praticati dai ruteni. Voto del P. Cirillo Korolevskij*. Vaticano 1937, с. 276–281.

¹⁵ З 1938 р. в Римі, під проводом секретаря Конгрегації для Східної Церкви Євгена Тіссерана (1884–1972), існувала Літургійна комісія, яка до 1955 р. опрацювала й видала більшість богослужбових книг УГКЦ. Результатом цієї праці стали такі видання: *Літургія Св. Івана Золотоустого* (1940), *Устав Вечірні, Утрени та Літургії* (1942), *Службеник* (1942), *Євангеліє на неділі і свята* (1943), *Євангеліє* [великого формату] (1944), *Апостол на неділі і свята* (1944), *Малий Требник* (1946), *Часослов* [малого і великого формату] (1950) та *Апостол* [великого формату] (1955). Саме ці книги прийнято окреслювати спільною назвою *Recensio Ruthena*, що відрізняє їх від подібного офіційного видання богослужбових книг *Recensio Vulgata*, призначеного для католиків-росіян, сербів, болгар та Мукачівської єпархії, візантійський обряд яких має свої особливості.

Конгрегація для Східної Церкви, яка опікувалася виданням *Recensio Ruthena*, не могла оминати увагою таку важливу літургійну книгу, як архиєратикон, який між іншим, уже був обговорений Між'єпархіальною комісією (1929–1935)¹⁶. У 1958 р. в Римі старанням Конгрегації було сформовано окрему Літургійну комісію, яку очолив єзуїт о. Альфонс Рас (1896–1983). Завданням цієї комісії була праця над виданням нового архиєратикону. Літургійна комісія провела до 1962 р. 12 засідань і розглянула чин єпископської хіротонії¹⁷. Потім праця цієї комісії перервалася і більше вже не відновлювалася.

У радянській Україні Греко-Католицька Церква переживала катакомбний період своєї історії, тому про якийсь перегляд літургійних книг не можна було навіть вести мову. Підпільна Церква використовувала різні богослужбові книги, включно з виданнями Православної Церкви¹⁸, рукописи¹⁹ та машинописні тексти²⁰. Сам же чин пресвітерського рукоположення інколи відбувався в екстремально конспіративних умовах²¹.

¹⁶ Королевський, який опрацював протоколи Між'єпархіальної літургійної комісії (1930–1935) зазначає, що протягом 36–39-го та 41–69-го засідань вели працю над архиєратикonom, а протягом 52–56-го засідань дискутували про чини хіротоній (Korolevskij, *La Liturgia*, с. 272).

¹⁷ Конгрегація для Східної Церкви надіслала Йосифові Сліпому тільки п'ять протоколів Літургійної комісії 1958–1962 рр., тож інші сім (а отже, саме ті, де розглядалися чини хіротоній) були недоступними для Літургійної комісії, яка працювала над Архиєратикonom 1973 р. Про сам факт надсилання протоколів є згадка у листі кардинала Густаво Тести (1886–1969) до Йосифа Сліпого 1966 р.: Lettera del cardinale Gustavo Testa Pro-prefetto della Santa Congregazione «Pro Ecclesia Orientali» all'Arcivescovo Maggiore di Leopoli cardinale Yosyf Slipuj del 28 dicembre 1966, Prot. N. 210/63 // Історичний Архів Української Греко-Католицької Церкви у Римі (надалі – ІА УГКЦ), ф. 5, оп. ЦІК ІІ (Літургійна Синодальна Комісія УГКЦ), папка 8. Згадка про відсутність семи протоколів є під час першого засідання Літургійної комісії (1967–1972) під проводом Йосифа Сліпого. Див.: Commissione liturgica per la revisione dei libri liturgici del rito Bizantino-Ucraino: l'edizione del Pontificale e del Grande Rituale [Протоколи засідань] // ІА УГКЦ, ф. 5, оп. ЦІК ІІ, папка 8, с. 1–2.

¹⁸ Про можливість уживання «російських требників» у разі підпільного служіння згадує Йосиф Сліпий (його ж. *Головні правила сучасного душпастирства*, с. 1).

¹⁹ А. Цяпута. Зустріч із місіонером отцем митратом Михайлом Шевчишиним ЧНІ // І. Говера. *Літургія Підпільної Церкви: збірник на честь 25-ї річниці легалізації УГКЦ*. Тернопіль 2014, с. 86.

²⁰ Один із яскравих прикладів використання машинописних текстів – архиєратикон, який зберігається в Музеї підпільної Церкви в Яремчі. Чин пресвітерського рукоположення повністю збігається з аналогічним чином, уміщеним у Святительському служебнику Бачинського. Див.: *Архиєратикон* // Архів Музею семінарії підпільної Церкви у Яремче, ф. 7, папка 2, с. 34–37.

²¹ Отець Володимир Маргітич згадує про свої священничі свячення, прийняті з рук митрополита Йосифа Сліпого. Він як кандидат був змушений прийти тільки на середину Боже-ственної Літургії, а самі свячення прийняти буквально поміж двома ліжками. Див.: І. Говера. *Літургійне життя священників та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля 1946–1989*. Львів 2019, с. 297.

Літургійна комісія 1967–1972 рр. і підбір основних джерел Архиєратикону

Тим часом у діаспорі, починаючи з другої половини ХХ ст., ієрархія УГКЦ продовжувала обговорювати літургійні питання. У 1962 р. єпископи знову порушили питання про необхідність видання нового друкованого архиєратикону. І вже наступного року нарада єпископів під проводом Йосифа Сліпого (який того ж таки 1963-го прибув до Риму після звільнення з ув'язнення) створила Між'єпархіальну літургійну комісію, що мала продовжити працю Літургійної комісії 1930–1935 рр.²² Плодами її роботи були видання богослужбових книг та перекладів українською мовою літургійних книг *Recensio Ruthena*, які й сьогодні практично повсюдно використовуються в літургійній практиці УГКЦ²³. Однак серед цих публікацій немає архиєратикону, за видання якого дбала Конгрегація для Східної Церкви. Бажаючи відновити працю над святительським службеником після невдалої спроби Літургійної комісії 1958–1962 рр., у 1966 р. Конгрегація звернулася листом до кардинала Йосифа Сліпого: «[...] вважається зараз підходящим моментом сформуванню нової комісії для продовження праці, і ця Священна Декастерія думає поручити провід Вашій Емінінції»²⁴. Йосиф Сліпий погодився і створив Літургійну комісію, яка впродовж п'яти років працювала над редагуванням нового архиєратикону²⁵. До її складу входили сам Йосиф Сліпий як голова та два члени: монс. Мирослав Марусин та о. Іван Тилявський²⁶.

В Історичному архіві УГКЦ в Римі зберігаються копії протоколів засідань цієї комісії, яка в 1967–1972 рр. вела копітку роботу над виданням нового архиєратикону церковнослов'янською мовою²⁷. Саме завдяки цим протоколам

²² І. Тилявський. Літургійна комісія та її переклади під проводом Патріарха Йосифа // *Богословія* 69: 1–4 (1985) 151–166.

²³ Детальніше про видання Між'єпархіальної комісії див.: І. Васишин. Літургійно-богослужбові видання Патріарха Йосифа Сліпого у II половині ХХ ст. Ретроспектива // *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого* / ред. Ю. Скіра. Львів 2018, с. 113–129.

²⁴ Lettera dalla Sacra Congregatio «Pro Ecclesia Orientali» a Sua Eminenza Reverendissima Il Signor Cardinale Giuseppe Slipuj. Città del Vaticano, 5 novembre 1966. Prot. N. 210/63 // ІА УГКЦ, ф. 5, оп. ЦІК ІІ (Літургійна Синодальна Комісія УГКЦ), папка 8. [Тут і далі переклад власний.]

²⁵ Йосиф Сліпий дав на це ствердну відповідь у листі до Конгрегації для Східної Церкви від 14 грудня 1966 р.: Lettera dell'Arcivescovo Maggiore Yosyf Slipuj a Sua Eminenza Reverendissima Il Signor Cardinale Gustavo Testa Pro-Prefetto della S. Congregazione «Pro Ecclesia Orientali». Città del Vaticano, 14 dicembre 1966 // ІА УГКЦ, ф. 5, оп. ЦІК ІІ (Літургійна Синодальна Комісія УГКЦ), папка 8.

²⁶ Commissione liturgica per la revisione dei libri liturgici del rito Bizantino-Ucraino: l'edizione del Pontificale e del Grande Rituale [Протоколи засідань] // ІА УГКЦ, ф. 5, оп. ЦІК ІІ (Літургійна Синодальна Комісія УГКЦ), папка 8, с. 1. (Далі – Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр.)

²⁷ Мова про *Архиєратикон 1973*.

можна відшукати й проаналізувати джерела, котрі лягли в основу відредагованого чину поставлення пресвітера, і зрозуміти логіку тих чи інших рішень комісії²⁸.

Уже на першому засіданні Літургійна комісія визначила основні джерела, необхідні для укладання нового архиєратикону²⁹. Проте коли на 20-му засіданні комісія приступила до перегляду чинів поставлення, починаючи від свічконосця, читця і співця та завершуючи єпископом, вона вирішила розширити список джерел, необхідних для консультації. За основу члени комісії взяли Святительський служебник Бачинського 1886 р., проте зазначили, що необхідно проаналізувати також:

- російський Чиновник, виданий у Москві 1798 р.;
- львівські требники української редакції 1873 і 1925 рр.;
- грецький архиєратикон Габерта, виданий у Парижі 1676 р., що містить грецькі кодекси з XIV ст.;
- грецький Архиєратикон 1902 р., виданий в Афінах;
- два видання Дмитрієвського: «Ставленникъ» та «Богослужение в Русской Церкви в XVI веке», Казань 1884;
- монсеньйор Марусин. Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.;
- Гоар. Евхологій чи Грецький Требник 1730 р.³⁰

Слов'янські джерела, які становлять більшість у цьому переліку, можна поділити на дві групи: літургійні книги (архиєратикони і требники) та літургійні дослідження (Олексія Дмитрієвського і Мирослава Марусина).

Назагал важко визначити, наскільки часто члени комісії враховували тексти цих книг при ухваленні того чи іншого рішення. Інколи у протоколах є чітке посилання на певне джерело; подекуди з'являються інші джерела, не зазначені у списку (*Служебник Святительський*. Унів 1740³¹ та «Чини

²⁸ Написані італійською мовою, протоколи Літургійної комісії під заголовком «Commissione liturgica per la revisione dei libri liturgici del rito Bizantino-Ucraino: l'edizione del Pontificale e del Grande Rituale» («Літургійна комісія для перегляду літургійних книг візантійсько-українського обряду: видання Понтифікалу та Великого Требника») мали, ймовірно, служити своєрідним звітом-поясненням для Конгрегації щодо рішень комісії при укладанні літургійних чинів і богослужінь. Із самої назви випливає ще одне завдання комісії – укладання нового требника, яке у протоколах не висвітлене. Копії протоколів охоплюють 89 сторінок та описують 49 засідань, які проходили від 3 лютого 1967 р. до 15 лютого 1972 р. Оригінал протоколів, найімовірніше, був переданий Конгрегації для Східних Церков.

²⁹ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 2–3.

³⁰ Там само, с. 28. [Тут і далі переклад власний.]

³¹ Комісія висловлює намір дослідити, наскільки Олександр Бачинський слідує Унівському Святительському служебнику (там само, с. 34).

хиротесий и хиротоний» Неселовського³²). Можемо припустити, що члени комісії опрацьовували різні джерела і за потреби використовували необхідні тексти з тієї чи іншої книги.

Короткий огляд чину поставлення пресвітера у джерелах, використаних Літургійною комісією

Перш ніж переходити до розгляду самого чину поставлення пресвітера, варто зробити короткий огляд основних деталей (відмінностей та особливостей) чину у слов'янських джерелах, використаних Літургійною комісією.

Святительський службник Олександра Бачинського 1886 р. і його основне джерело – Супрасльський Понтифікал 1716 р.

Святительський службник Бачинського з'явився на світ у 1886 р. як своєрідна подяка митр. Сильвестрові Сембратовичу (1836–1898) за повернення о. Бачинського до Львова після непорозуміння з попереднім митрополитом³³. На думку митр. Лаврентія Гуцуляка, в основу Архиєратикону Бачинського ліг Супрасльський Понтифікал 1716 р³⁴. Порівняння чину поставлення пресвітера в обох цих виданнях тільки підтверджує таку думку. Єдина відмінність полягає в тому, що Бачинський включає формулу залого³⁵ до самого чину,

³² Комісія звертається до книги Неселовського, дискутуючи про початковий діалог між архиєпископом і єпископом, а також присягу, яку складає кандидат до священства (Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 36, 40).

³³ Олександр Бачинський народився 1844 р. у с. Сороцьке на Тернопільщині. У 1867 р. завершив Львівську духовну семінарію та богословський факультет Львівського університету, цього ж року прийняв священничі свячення. У 1873 р. був переведений до Львова, де займав різні посади: професора катехитики, ректора семінарії, канцлера, генерального вікарія та головного редактора церковного журналу «Руський Сіон». У 1881 р. через непорозуміння, викликане однією статтею в «Руському Сіоні», о. Бачинський був позбавлений митр. Йосифом Сембратовичем (1821–1900) усіх посад і призначений парохом у м. Болехів. У 1883 р. митр. Сильвестр Сембратович відкликав о. Бачинського з парафії та відновив на всіх попередньо займаних посадах. Бачинський є автором численних підручників, книг та статей. Помер у Львові в 1933 р. Детальніший життєпис о. Олександра Бачинського див.: М. Бачинський. Бачинський Олександр Гаврилович // *Енциклопедія сучасної України*, т. 2. Київ 2003, с. 336–337; І. Паславський. Бачинський-Лешкович Олександр // *Енциклопедія Наукового товариства ім. Шевченка*, т. 1. Київ – Львів – Тернопіль 2012, с. 491–493.

³⁴ Л. Гуцуляк. *Божественна Літургія Йоана Золотоустого в Київській Митрополії після унії з Римом (період 1596–1839 рр.)* / перекл. з англ. А. Маслюх. Львів 2004, с. 269.

³⁵ Терміном «залог» (залогъ) у слов'янській традиції називають Агнца або його частину, котру єпископ вручає новопоставленому пресвітерові під час Божественної Літургії, на якій відбувається хіротонія останнього. Від цього терміна й весь обряд єпископського вручення залого новоереєві можна умовно назвати «обрядом залого». У сучасній практиці УГКЦ залог (частина Агнца з написом «ХС») подається новопоставленому пресвітерові одразу після епikleзи (після слів «перетворивши Духом Твоїм Святим»), при чому єпископ промовляє формулу: «Прийми цей задаток і збережи його цілим і незіпсованим до останнього віддиху, бо про нього мають до-

а Супрасльський Понтифікал поміщає її в тексті Божественної Літургії; при цьому Бачинський вписує формулу, а отже й обряд залогу, в чин дияконського поставлення³⁶. У всьому іншому Бачинський точно дотримується Супрасльського Понтифікалу 1716 р. Оскільки Літургійна комісія в основу чину поклала текст Службника Бачинського, фактично члени комісії – можливо, і несвідомо – взяли за підвалини чину рукоположення пресвітера текст саме Супрасльського Понтифікалу 1716 р. Тож тут варто зупинитися на деяких особливостях чину, вміщеного в першому друкованому унійному архиєратиконі:

- початкові обряди (вступний діалог та обхід навколо престолу) є ідентичними для чинів як дияконського, так і пресвітерського поставлення, а тому в чині поставлення пресвітера є відсилання до вступних обрядів дияконського поставлення;
- перед формулою «Божественна благодать» кандидат до священства мав скласти визнання віри та присягу;
- формулу залогу єпископ виголошує перед «Достойно і праведно є», що вказує на залишок давньої практики чинопослідування обряду залогу (в наступних виданнях формула з цього місця зникає);
- облачення новоєрея у священничі ризи відбувається із супровідними формулами;
- єпископ вручає новопоставленому пресвітерові чашу з дискосом і службник, промовляючи відповідні формули³⁷.

Усі пізніші друковані унійні видання фактично копіюватимуть чин поставлення пресвітера, запропонований Супрасльським Понтифікалом 1716 р. Яскравим прикладом є Унівський Архиєратикон 1740 р., в якому чин поставлення пресвітера точно, без жодних змін запозичено із Супрасльського Понтифікалу³⁸.

Львівські Евхологіони 1873 та 1925–1926 років

Окрім святительських службників, чин поставлення пресвітера можна відшукати також в унійних требниках, до яких власне і звернулася Літургійна комісія³⁹.

питувати тебе за другого страшного приходу великого Бога і Спаса нашого Ісуса Христа» (*Архиєратикон або Святительський Службник*. Toronto 1988, с. 68). Новопоставлений пресвітер бере залог і стає позаду святої трапези, а після виголосу єпископа «Святее святым» віддає йому залог.

³⁶ *Службник Бачинського 1886*, с. 49, 55; *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 13v, 14v, 21v–22r.

³⁷ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 13v, 19r–22r.

³⁸ *Унівський Службник 1740*, с. 67–72.

³⁹ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 28.

У 1873 р., за часів митрополита Йосифа Сембратовича, у друкарні львівського Ставропігійного інституту при храмі Успіння Пресвятої Богородиці вийшов друком Евхологійон (Требник). Вважається, що він належить до групи требників, які сильно відображають вплив латинського обряду, і базується на Почаївському Требнику 1771 р.⁴⁰ Втім, Почаївський Требник⁴¹ не містить чину поставлення пресвітера, тому й не дивно, що цей чин був скопійований, очевидно, з наявного в Супрасльському Понтифікалі 1716 р., адже нічим від нього не відрізняється⁴².

Дещо іншою є ситуація з Требником митрополита Андрея Шептицького 1925–1926 рр., у якому запропоновано деякі незначні зміни до звичного для унійних видань чину пресвітерського рукоположення. У варіанті Требника Шептицького:

- кандидата супроводжує у святилище не архидиякон, а два диякони, які ввіряють його двом пресвітерам;
- слово «дієцезія» у присязі кандидата до священства замінено на східний аналог «єпархія»;
- випущено наявну в усіх унійних виданнях рубрику, яка приписувала кандидатові лягати у формі хреста під час ектенії;
- ектенію виголошує не диякон, а найстарший (за гідністю) із пресвітерів;
- єпископ не вручає новоєрею епітрахиль, а «творить» її з ораря⁴³.

Сам факт внесення певних змін вказує на бажання переглянути чин і створити його нову редакцію, яка краще відповідала би візантійській традиції.

Московський Чиновник 1798 року

На окрему увагу заслуговує Московський Чиновник 1798 р., який відображає никонівську традицію⁴⁴. Літургійна комісія щонайменше двічі виразно зверталася до цього видання⁴⁵. Безперечно, вміщений у ньому чин суттєво відрізняється від варіанту унійних видань:

⁴⁰ Єпископ Гліб. *Требник Митрополита Андрея*, с. 46, 54.

⁴¹ *Почаївський Евхологійон 1771*.

⁴² *Львівський Евхологійон 1873*, с. 224–231. Літургійна комісія зазначає: «Бачинський наслідує рубрики буквально, якщо порівняти їх з Львівським Требником 1873 р.» (Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 35).

⁴³ *Львівський Евхологійон 1925–1926*, с. 94–97.

⁴⁴ Чиновник 1798 р. входить до переліку перших чиновників, надрукованих у Москві, а своє «першоджерело» знаходить у Чиновнику 1677 р., який є прямим наслідком Никонівської реформи. Див.: М. Желтов. *Архиерейское богослужение // Православная энциклопедия* т. III. Москва 2001, с. 567–568. Детальніше про Чиновник 1677 р. див.: Михаил Желтов. *Новый источник по истории русского богослужения: Кавычный экземпляр «Чиновника архиерейского служения» 1677 г. // Вестник церковной истории* 2 (2006) 235–239.

⁴⁵ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 40–41.

- церковнослов'янській текст рубрик і молитов відмінний від унійних аналогів;
- чин не містить визнання віри та присяги;
- відсутні будь-які супровідні формули при облаченні новоєрея єпископом;
- єпископський виголос «Ἀξιός» сукупно повторюється 12 разів: по три рази двома крилосами священників у святині, а відтак по три рази двома крилосами вірних у храмі;
- обряд залогу відбувається після епikleзи, при цьому єпископ подає новоєрею частину Агнца з написом «ХС», сам же новопоставлений пресвітер стає ззаду престолу, молиться 50-й Псалом, а після виголосу «Святеє святим» повертає залог єпископові⁴⁶.

Дослідження Олексія Дмитрієвського

Літургійна комісія вважала за потрібне використати також дві праці відомого російського літургіста Олексія Дмитрієвського. Його «Богослуженіє в Русской Церкви в XVI в.» (1884) – це, по суті, перша вагома наукова робота вченого, в якій він проаналізував понад 300 слов'янських і грецьких рукописів, викристалізовуючи свої принципи тези для подальших наукових пошуків⁴⁷. У цій праці Дмитрієвський не оминув увагою і чин поставлення пресвітера. У третьому розділі («Чинопослѣдованія таинствъ») дослідник описує особливості чину в XVI ст.:

- серед тропарів немає тропаря «Ісае, ликуй»;
- московські та сербські рукописи приписують кандидатові вклякати на коліна тільки перед читанням першої молитви, а не перед виголошенням формули «Божественна благодать»;
- ектенію виголошує найстарший (за гідністю) серед пресвітерів;
- обряд залогу розпочинається під час співу «Достойно і праведно»⁴⁸.

Інша праця Дмитрієвського, «Ставленникъ», є збіркою його статей, опублікованих у журналі «Руководство для сельскихъ пастырей» у 1885–1903 рр.⁴⁹, а відтак видрукуваних єдиною книгою в Києві у 1904 р. Назгаль праця мала служити практичним душпастирським порадиником, а тому зосередженна на описі літургійної практики Російської Православної Церкви в кінці XIX –

⁴⁶ Московський Чиновник 1798, арк. 134г–137в.

⁴⁷ Б. Сове. Русский Гоар и его школа // Богословские труды 4 (1968) 41–42.

⁴⁸ Дмитрієвський. Богослуженіє, с. 358–364.

⁴⁹ С. Акишин. Биография профессора А. А. Дмитриевского и характеристика его научной деятельности. Санкт-Петербург 2008, с. 17.

на початку ХХ ст. Ось основні аспекти чину поставлення пресвітера, висвітлені у праці:

- єпископ покладає руку та частину омофору на голову кандидата перед виголошенням формули «Божественна благодать»;
- «Господи, помилуй» клир співає грецькою мовою;
- ектенію виголошують упівголоса (потихо);
- окрім риз, єпископ вручає новоерею нагрудний хрест на честь «нынѣ благополучно здравствующаго Государя Императора» (Миколи ІІ);
- обряд залогу починається під час співу «Тебе оспівуємо»;
- новопоставлений пресвітер бере залог разом із диском⁵⁰.

Дмитрієвський описує також практику Грецької Православної Церкви:

- диякон, який має бути поставлений у пресвітери, облачається у стихар (не в дальматику), нарукавники та орар;
- триразовий обхід навколо престолу разом із кандидатом роблять усі присутні у святині священники;
- як залог єпископ подає новоерею інший освячений Агнець⁵¹.

«Чини Святительських Служб» о. Мирослава Марусина

У 1966 р. о. Мирослав Марусин видав книгу «Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку ХVІ ст.»⁵². Комісія покладалася на це дослідження і не вдавалася до самого оригіналу Київського Евхологону⁵³, тож висновки про літургійну практику Київської Церкви та обряд пресвітерського рукоположення, зокрема в кінці ХV – на початку ХVІ ст., робила саме на основі праці о. Марусина. З його книги можна виділити такі основні аспекти тогочасного чину поставлення пресвітера:

- кандидата супроводжує у святині найстарший (за гідністю) з-поміж пресвітерів;
- єпископ без покладання рук виголошує формулу «Божественна благодать»;
- немає жодного припису, що кандидат повинен ставити долоні на престол у формі хреста, а між ними класти голову;
- немає припису покладати на голову кандидата частину омофору;

⁵⁰ Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 88–90, 96.

⁵¹ Там само, с. 92.

⁵² Детальніше про життя і діяльність архієпископа Мирослава Марусина див.: Мирослав Марусин. *Життя моє – Христос. Рефлексії у 60-ліття священничого служіння*. Рим 2008.

⁵³ Детальніше про Київський Евхологон див. прим. 3.

- єпископ «творить» епітрахиль із дияконського ораря;
- немає припису подавати новоерею нарукавники;
- залог подають новопоставленому пресвітерові під час співу «Достойно і праведно», а забирають безпосередньо перед розламанням Агнца;
- немає вручення чаші з дискосом, як і визнання віри з присягою;
- є припис, що новоереї повинен після поставлення служити Божественну Літургію протягом семи днів⁵⁴.

Дослідження Опанаса Неселовського

Літургійна комісія не наводить у списку джерел відомої праці Опанаса Неселовського «Чины хиротесий и хиротоний», яка є класичним і, мабуть, найвідомішим дослідженням проблематики хиротесій та хиротоній у Російській Православній Церкві й у слов'янській традиції загалом⁵⁵. Проте комісія все ж зверталася до цієї книги та використовувала її, зокрема для вирішення таких важливих питань, як давність початкового діалогу між архиєпископом і єпископом, а також ужиток у попередніх століттях визнання віри з присягою⁵⁶.

Інші джерела

Не можна випускати з уваги того, що Літургійна комісія використовувала й інші джерела, зокрема Архиєратикон Габерта 1676 р.⁵⁷, який пропонує латинський переклад грецького чину хиротонії пресвітера, та один із найвідоміших збірників грецьких рукописів – Евхологійон Гоара 1730 р.⁵⁸, на який посилається чотири рази (щоправда, цитуючи тільки латинський переклад грецьких рукописів)⁵⁹. Згадує комісія також про грецький Архиєратикон 1902 р., виданий в Афінах, але не робить на нього жодних покликань⁶⁰.

⁵⁴ М. Марусин. *Чини Святительських Служб в Київському Евхологійоні з початку XVI ст.* Рим 1966, с. 16–23.

⁵⁵ Неселовский. *Чины хиротесий и хиротоний*. Детальніше про Опанаса Неселовського і суперечливі факти його біографії (за радянського періоду він очолював Товариство атеїстів) див.: Э. Сокира. *Лица Каменца-Подольского или те, кто творил историю «Цветка на камне»*. Харьков 2010, с. 508–510; Діана Яблонська. Опанас Захарович Неселовський – історик, вчений та викладач Кам'янець-Подільського ІНО // *Новини науки: дослідження, наукові відкриття, високі технології: «ΛΟΓΟΣ»*, вип. 1. Харків 2019, 47–51.

⁵⁶ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 36–40.

⁵⁷ Habert. *Archieraticon*, с. 106–114

⁵⁸ Goar. *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*.

⁵⁹ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 40–42.

⁶⁰ Там само, с. 28.

Огляд чину поставлення пресвітера УГКЦ за Архиратиконом 1973 року⁶¹

Перші повноцінні тексти чину пресвітерського рукоположення візантійського обряду дійшли до нас у двох редакціях: короткій (до іконоборчого періоду, VIII–IX ст.) та ширшій (після іконоборчого періоду, з IX ст.)⁶². До першої редакції належить чин, уміщений в загальновідомому Евхологоні *Барберіні гр. 336*⁶³ (VIII ст.). Друга редакція міститься в рукописах *Paris Coislin gr. 213* (XI ст.) та *Grottaferrata gr. Gb1* (XIII–XIV ст.)⁶⁴. Слов'янські аналоги чину є перекладами з грецьких рукописів XI–XIV ст., а отже відображають поіконоборчу редакцію⁶⁵. Саме до неї можна віднести один із найдавніших слов'янських текстів чину пресвітерської хіротонії, вміщений у Новгородському Чиновнику XIV ст.⁶⁶

Незважаючи на відмінності між доіконоборчою і поіконоборчими редакціями, основна історична структура хіротоній (для єпископа, пресвітера, диякона та дияконеси) завжди однакова:

- 1) виголошення формули «**Божіетвеннаѧ благодѧтъ**» (Ἦ Θεία χάρις);
- 2) молитва спільноти «**Гдѧ помѧлуй**» (Κύριε ἐλέησον) та ектенія;
- 3) дві епиклезні молитви;
- 4) облачення в ризи;
- 5) [для пресвітера] участь новоєрея у причащенні⁶⁷.

Саме ці незмінні елементи складають ядро чину, навколо якого розвинулися різні додаткові елементи. На думку російського літургіста Олексія Пентковського, така структура склалася в середині VI ст. в контексті церковно-адміністративних змін імператора Юстиніана I (482–565)⁶⁸.

Для зручності аналізу чину пропонуємо йти в цьому огляді за його структурою згідно з текстом Архиратикону 1973 р.:

⁶¹ Чин поставлення пресвітера, поміщений в Архиратиконі 1973 р., відповідає українському перекладові, який актуально використовується в УГКЦ, тобто текстові Архиратикону, виданого в Торонто в 1988 р.: *Архиратикон або Святительський Службник*. Toronto 1988, с. 188–193.

⁶² А. Пентковский. Чинопоследования хиротоний в византийских Евхологиях VIII–XII вв. // *Византийский временник* 61 (86) (2002) 121.

⁶³ *L'Eucologio Barberini gr. 336* / ред. S. Parenti, E. Velkovska, 2-ге вид. Roma 2000, с. 167–169. Переклад російською: *Евхологий Барберини гр. 336* / перекл. з італ. С. Голованов; ред. Е. Велковская, М. Живов. Омск 2011, с. 379–382.

⁶⁴ Пентковский. Чинопоследования, с. 122.

⁶⁵ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 189–190.

⁶⁶ *Чиновник архиепископов новгородских: древнерусский Требник РНБ, Соф. 1056* / ред. М. Желтов. Москва 2017, с. 64–65.

⁶⁷ Арранц. *Избранные сочинения*, с. 451.

⁶⁸ Пентковский. Чинопоследования, с. 131–132.

- початкові рубрики та ввідний діалог;
- обряд триразового обходу навколо престолу під час співання тропарів;
- визнання віри та присяга;
- проголошення формули «Божественна благодать»;
- дві святительських молитви та ектенія;
- обряд облачення новоєрея;
- обряд залогу⁶⁹.

Назва

Найдавніший грецький текст чину Евхологіону *Барберні гр.* 336 пропонує назву 'Ελί χειροτονία πρεσβυτέρου («Для хіротонії пресвітера»)⁷⁰. Поіконоборчі редакції містять дещо інший варіант: Τάξις γινόμενη ἐλί χειροτονία πρεσβυτέρου («Чин, який здійснюється на хіротонії пресвітера», *Paris Coislin gr.* 213) або ж: Εύχ<ή> ἐλί χειροτονία πρεσβυτέρου («Молитва хіротонії пресвітера», *Grottaferrata gr. Gb1*). Отож спільним виступає слово χειροτονία⁷¹. У слов'янських рукописах термін зазвичай перекладається як «**ПОСТАВЛЕНІЄ**»⁷². Збережений цей термін також у відомому Службнику Івана Боярського⁷³. Ця рукописна книга частково відображає літургійну практику Київської православної митрополії XVII ст.: її використовував митрополит Петро Могила (1597–1647). Більшість джерел, на які спиралася Літургійна комісія, теж містять цей термін⁷⁴.

Комісія вирішила створити комбіновану назву, беручу за основу Київський Евхологійон і Московський Чиновник 1798 р.⁷⁵ Тож в Архиратиконі 1973 р. знаходимо: «**ЧИНЪ БЫВЪЕМЫЙ НА ПОСТАВЛЕНІЕ ПРЭСВІТЭРЯ**»⁷⁶, зі збереженням ключового терміна «**ПОСТАВЛЕНІЄ**».

⁶⁹ *Архиратикон 1973*, с. 243–250.

⁷⁰ *L'Eucologio Barberini gr.* 336, с. 167, 335.

⁷¹ Буквальне значення цього грецького терміна – піднімання руки для вибору кандидата. Покладання ж руки на голову кандидата передається грецьким словом χειροθεσία. Див.: Parenti. Gli Ordini Sacri, с. 220.

⁷² *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 64; *Euchologium Slavonicum*, арк. 197v.

⁷³ *Службник Боярського 1632*, с. 287. Детальніше про Службник Боярського див.: В. Александрович, І. Мицько. Архирейский Службник і Требник Івана Боярського. Нова інтерпретація унікального рукописного кодексу 1632 року // *Пам'ятки України* 1–6 (1993) 74–84.

⁷⁴ *Службник Бачинського 1886*, с. 50; *Унівський Службник 1740*, с. 67; *Львівський Евхологійон 1873*, с. 224; *Львівський Евхологійон 1925–1926*, с. 94; *Московський Чиновник 1798* (залишає грецький термін «хіротонія»), арк. 134v; Дмитрієвский. *Богослуженіє* (чинь рукоположення), с. 364; його ж. *Ставленникъ* (хіротонія во священника), с. 86; М. Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 21.

⁷⁵ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 40.

⁷⁶ *Архиратикон 1973*, с. 243.

Початкові рубрики та ввідний діалог

Древні рукописи вказують на розміщення чину хіротонії пресвітера в Божественній Літургії після перенесення і поставлення чесних дарів на престол, тобто після так званого Великого входу⁷⁷. Такий самий припис є і в Новгородському Чиновнику (XIV ст.): «*по внесе́ннѣи ѿ по положеннѣи божегъ вѣнцѣхъ даровъ [...] прѣводити сѧ хотѣи поставленъ быти перьбымъ ѿ поповъ на іи нѣмъ къ стѣнѣи трапезѣ*»⁷⁸.

У XV ст. обряд уже складніший, адже Симеон Солунський (кінець XIV ст. – 1429) згадує, що кандидата супроводжують два диякони, які у святих дверях передають його двом пресвітерам. У цьому ж періоді в александрійській традиції стає звичним, що кандидат повинен робити доземні поклони. У XVII ст. в південнослов'янських (українських) рукописах з'являється рубрика, що кандидата має супроводжувати архидиякон і що кандидат повинен робити доземний поклін перед єпископом⁷⁹. Супрасльський Понтифікал 1716 р. поєднує доземні поклони з діалогом між архидияконом і єпископом⁸⁰.

Слов'янські джерела Літургійної комісії свідчать про плюралізм початкових рубрик: одні приписують, щоб кандидата супроводжував архидиякон⁸¹, інші згадують двох дияконів⁸² або ж пресвітерів⁸³, які вводять кандидата у святилище, чи просто одного старшого ієрея⁸⁴.

Літургійна комісія дискутувала над доцільністю ввідного діалогу, коли розглядала чин поставлення диякона. Оскільки початкові обряди є спільними для дияконського і пресвітерського рукоположення, то рішення, ухвалені комісією щодо цих літургійних частин чину, стосувалися також поставлення пресвітера. На переконання комісії, наближення кандидата до єпископа з трьома доземними поклонами є спільним для грецької, російської

⁷⁷ *L'Euclologio Barberini gr.* 336, с. 167; Арранц. *Избранные сочинения*, с. 487–488.

⁷⁸ *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 64.

⁷⁹ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 186, 207.

⁸⁰ Діалог відбувався так: «Архидиякон з дияконом, який має бути поставлений у пресвітери, виходять через північні двері і стають перед святими дверми. Архидиякон виголошує: «*Изколеніемъ Бжїимъ...*», після чого кандидат робить поклін перед святими дверима, а єпископ відповідає архидиякону: «*Повелініемъ Гдїимъ...*». Далі архидиякон із кандидатом, підійшовши трохи ближче до святих дверей: «*Бл҃гословїє є҃гѡ...*», після чого кандидат робить поклін, стоячи у святих дверях, а єпископ відповідає: «*Дл҃ бл҃гословїтѣ є҃гѡ...*». Архидиякон продовжує: «*Помїнѧ ѿ нѣмъ...*», кандидат робить поклін перед престолом, а єпископ каже: «*Дх҃ъ ст҃ій наїдѣтѣ на негѡ...*» (*Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 19r–19v).

⁸¹ «*и на іи нѣмъ нѣкнѣмъ діаконѡмъ*» (*Службник Бачинського 1886*, с. 50; *Московський Чиновник 1798*, арк. 134v.).

⁸² *Львівський Евхологїон 1925–1926*, с. 94.

⁸³ Дмитрієвский. *Богослуженіє*, с. 364.

⁸⁴ Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 21.

та української традиції, а тому не викликає жодних дискусій. Натомість діалогічні формули проблематичні. Комісія ствердила: «...оскільки вони [ці формули] є у використанні вже з 2-ї пол. XVII ст. (згідно з даними А. Неселовського, *Чини хиротесій и хиротоній*, 1906, с. 163–164) – їх залишаємо, тому що вони були в ужитку в Київській Митрополії того часу»⁸⁵. Сам же Неселовський трохи далі аналізує південноруські (українські) рукописи кінця XVII – початку XVIII ст., у яких знаходить ввідний діалог, тотожний до наявного в унійних виданнях, і спочатку стверджує, що йому важко однозначно визначити, звідки взявся цей обряд, а пізніше доходить висновку, що діалог є наслідком впливу латинської традиції⁸⁶.

Цікаво, що в Службнику Боярського 1632 р. ввідного діалогу немає⁸⁷, а отже він не був загальнопоширеною традицією в чині пресвітерської хиротонії православної Київської митрополії XVII ст.

Стає очевидним, що ввідний діалог у формі, запропонованій Супрасльським Понтифікалом 1716 р., а відтак передрукований пізнішими унійними виданнями, є відносно новою традицією, що виникла не давніше XVI ст. Та все ж цей діалог увійшов до актуального чину поставлення пресвітера в тій же формі (за винятком зміни титулів митрополита і єпископа), що в Супрасльському Понтифікалі 1716 р.⁸⁸

Триразовий обхід навколо престолу під час співу тропарів

Найдавніші грецькі та слов'янські тексти не містять жодних рубрик чи вказівок, які приписували б обхід навколо престолу під спів тропарів⁸⁹. Виразну згадку про цей звичай знаходимо аж у XV ст., у Симеона Солунського, який пропонує символічне пояснення триразового обходу навколо престолу як знак пошанування Пресвятої Тройці. Проте Симеон згадує про спів лише двох тропарів: «Святі мученики» і «Слава Тобі, Христе Боже»⁹⁰. Тож обряд постав не давніше, як у XIV ст., а остаточно увійшов до літургійних книг лише в XVII ст. Саме ж виникнення звичаю можна пояснити намаганням продемонструвати вічний союз кандидата з Богом, подібно, як відбувається під час чину вінчання⁹¹.

⁸⁵ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 26.

⁸⁶ Неселовский. *Чини хиротесій и хиротоній*, с. 162–166.

⁸⁷ *Службник Боярського 1632*, с. 287–288.

⁸⁸ *Архиєратикон 1973*, с. 235–236; *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 19r–19v.

⁸⁹ *L'Enciclopedia Barbergini gr.* 336, с. 167; Арранц. *Избранные сочинения*, с. 487–488; *Чинovníк архієпископов новгородских*, с. 64.

⁹⁰ Святитель Симеон, архієпископ Солунский. *Премудрость нашего спасения*. Москва 2010, с. 244–245, 259–260. Ця книга є компіляцією різних літургійних творів Симеона Солунського.

⁹¹ Неселовский. *Чини хиротесій и хиротоній*, с. 127–128, 189–190, 201–202.

У момент обходу єпископ сидить з лівого боку престолу, а кандидат, окрім цілування «рогів» престолу, робить перед святителем доземний поклін і цілує (за Архиратиконом 1973) архиерея в руку, набедреник і праве плече⁹². Цей обряд також порівняно новий, згадок про нього не трапляється до кінця XIV ст.⁹³ Цікаво, що Требник Шептицького дещо видозмінює рубрику цілування риз єпископа: «рѣкопологаемый же лобзаетъ колѣно архіереа, положенъ бывшъ ѿмофоръ на колѣнѣ»⁹⁴. Симеон Солунський пише тільки про поклін кандидата перед престолом, оскільки на ньому в Таїнстві присутній сам Христос⁹⁵.

Основне джерело Архиратикону 1973 р. – Службник Бачинського – копіює рубрику Супрасльського Понтифікалу 1716 р.:

И́ такъ ѡбѣ поставляемый лобзаетъ сѣла въ рѣкъ, въ полнцѣ и въ дееное рамо, сѣла же глетъ: Хрѣтосъ посредѣ насъ. Поставляемый ѡбѣщаетъ бѣтъ и вѣдетъ. Также архидіаконъ ѡвѣодитъ его ѡкрестъ престѣла, да лобзаетъ четъри роги олтаря, и сѣ бываетъ ꙗ. Пѣвци же поютъ: Сѣтин мѣченици [...] Слава тебѣ Хрѣте Бже [...]⁹⁶

Інші джерела мало чим відрізняються щодо цієї рубрики, проте Московський Чиновник 1798 р. приписує, крім вищезгаданих тропарів, співати також тропар «Ісае, ликуй»⁹⁷; про це згадує також Дмитрієвський у «Ставленнику»⁹⁸. Натомість Службник Боярського 1632 р. приписує співати тільки тропарі «Святи мученики» та «Слава Тобі, Христе Боже»⁹⁹.

Літургійна комісія вирішила стосовно спільних для дияконського і пресвітерського поставлення ввідних обрядів залишити рубрики Службника Бачинського, що кандидата повинен супроводити архидиякон¹⁰⁰.

Щодо тропарів комісія визнає, що «Ісае, ликуй» не зустрічається в унійних виданнях, проте вважає також і цей тропар традиційним для візантійського обряду¹⁰¹, з чим важко погодитися, оскільки про цей тропар згадують тільки російські джерела¹⁰².

⁹² Доземні поклони та цілування риз єпископа є доволі диверсифікованою практикою, див.: P. de Meester. *Studi sui Sacramenti amministrati secondo il rito bizantino*. Roma 1947, с. 253–254.

⁹³ Н. Одинцов. *Порядокъ общественаго и частнаго богослуженія въ древней Россіи до XVI вѣка*. Церковно-историческое изслѣдованіе. Санктъ-Петербург 1881, с. 158.

⁹⁴ *Львівський Евхологіон 1925–1926*, с. 94.

⁹⁵ Святитель Симеон. *Премудрость*, с. 244.

⁹⁶ *Службник Бачинського 1886*, с. 44.

⁹⁷ *Московський Чиновник 1798*, арк. 134v–135r.

⁹⁸ Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 88.

⁹⁹ *Службник Боярського 1886*, с. 282, 288.

¹⁰⁰ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 40; *Архиратикон 1973*, с. 243–245.

¹⁰¹ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 36.

¹⁰² У грецьких джерелах тропаря нема, див.: Арранц. *Избранные сочинения*, с. 488 (текст чину подано за: *Εὐχολόγιον τὸ μέγα* / ред. S. Zerbos. Venezia 1862 = Atene 1970).

Щодо клякання перед єпископом і цілування його риз, то комісія вважає цей звичай характерним суто для унійних видань¹⁰³. Та все ж і Чиновник 1798 р., і Дмитрієвський згадують про таку практику¹⁰⁴. Особливістю унійних видань є цілування єпископа в праве рамено (*дєсно́е ра́мо*)¹⁰⁵.

Архиєратикон 1973 р. приписує, що кандидата вводить у святилище архиєрархидиякон; кандидат робить поклін перед єпископом та цілує його в руку, набедреник і праве рамено. Архиєрей вітається з кандидатом словами: «Христос посеред нас», на що той відповідає: «І є, і буде». Відтак архиєрархидиякон супроводить кандидата навколо святої трапази, той цілує її чотири кути, а потім – знову єпископа в руку, набедреник і праве рамено. В цей час хор співає три тропарі: «Святі мученики», «Слава Тобі, Христе Боже» та «Ісає, ликуй». Архиєратикон не уточнює, що обхід навколо престолу здійснюється тричі, цей припис міститься в чині поставлення диякона¹⁰⁶.

Визнання віри і присяга

Про необхідність складати католицьке визнання віри разом із присягою згідно з текстом папи Урбана VIII перед отриманням священничого рукоположення вперше згадує Замойський синод 1720 р., проте не вказує здійснювати його в самому літургійному чині пресвітерського поставлення¹⁰⁷. Львівський синод 1891 р. розрізняє визнання віри папи Урбана VIII і «форму присяги вѣрности и послушеньства», яка міститься в унійних архиєратиконах. Визнання віри Урбана VIII синод приписує кандидатові складати в сам день прийняття пресвітерського поставлення, а крім того наказує надалі зберігати визнання віри та присягу, вміщену в самому чині пресвітерського рукоположення¹⁰⁸. Цікаво, що подібне визнання віри існувало також у православної Київській митрополії від початку XVII ст., що, на думку Неселовського, було наслідком латинського впливу¹⁰⁹.

Необхідність складати визнання віри і присягу виникла в контексті міжконфесійного протистояння, з метою проголошення чіткої конфесійної приналежності, що стало актуальним для Київської митрополії (православної

¹⁰³ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 36.

¹⁰⁴ «И цѣлуєтъ... ѿрхїєрархїю рѣкъ, и колѣно» (*Московський Чиновник 1789*, арк. 129r); «цѣлуя палицу, правую руку и лицо епископа» (*Дмитрієвський. Богослуженіє*, с. 358).

¹⁰⁵ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 19v; *Службник Бачинського 1886*, с. 44.

¹⁰⁶ *Архиєратикон 1973*, с. 236–237, 244–245.

¹⁰⁷ *Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. Постанови / перекл. з лат. І. Козовик. Івано-Франківськ 2006*, с. 132–135.

¹⁰⁸ *Чинности и рішення руского провінціального собора въ Галичині отбувшого ся во Львові въ році 1891*. Львів 1895, с. 102.

¹⁰⁹ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 207–208, 211, X–XI.

та унійної) у XVII ст.¹¹⁰ Очевидно, в давніх грецьких і слов'янських текстах чину немає визнання віри та присяги¹¹¹. Немає цього елемента й у Московському Чиновнику 1798 р. та у Служебнику Боярського 1632 р.¹¹²

В унійних виданнях визнання віри і присяга вперше з'являються в Супрасльському Понтифікалі 1716 р.¹¹³, а отже – ще до офіційного запровадження в 1720 р. обов'язку визнання віри для духовенства унійної Церкви. Щодо самого тексту визнання віри Супрасльського Понтифікалу, то його походження поки що є невідомим і потребує додаткових досліджень¹¹⁴.

В унійних виданнях цей текст складається з трьох частини: 1) Нікейсько-Константинопольського символу віри; 2) визнання віри за вченням Римської Церкви; 3) самої присяги. Якщо в першій частині є аналогі в інших літургійних чинах (Таїнство Хрещення, Божественна Літургія), то дві інші мають виразно канонічно-юридичний, а не літургійний характер.

Протоколи засвідчують, що Літургійна комісія була свідомо проблематики цієї структурної частини чину. Комісія стверджує, що обряд не є знаним для росіян і греків та є наслідком міжконфесійного протистояння. Попри це, опираючись на згадку Неселовського про існування цього обряду в XVII ст., було вирішено залишити визнання віри разом із присягою¹¹⁵. Як і в попередніх унійних виданнях, в Архиєратиконі 1973 р. цей обряд здійснюється перед проголошенням єпископом формули «Божественна благодать»¹¹⁶.

Формула «Божественна благодать»

Найдавніші тексти чину містять загальновідому формулу «Божественна благодать»¹¹⁷, яка є типовим і незмінним елементом єпископської, пресвітерської та дияконської хіротоній.

¹¹⁰ Сабат. Історія та богослов'я акту визнання віри і присяги, с. 114. У цій статті автор пропонує переглянути сучасну практику складання визнання віри та присяги, переміщуючи її поза сам чин (як це практикується у Православній Церкві) або ж використовуючи оновлений текст визнання віри та присяги, запропонований ним. Текст присяги і визнання віри православної Київської митрополії див.: Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, X–XI.

¹¹¹ *L'Eucologio Barberini gr.* 336, с. 167; Арранц. *Избранные сочинения*, с. 487, 488; *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 64; *Euchologium Slavonicum*, арк. 197v.

¹¹² *Московский Чиновник 1798*, л. 135r–135v; *Служебник Боярського 1632*, с. 287–288.

¹¹³ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 21r.

¹¹⁴ Можливо, варіант текст, у вміщеного в Супрасльському Понтифікалі 1716 р., став популярним через стислість, що є дуже практичним, особливо коли доводиться здійснювати визнання віри і присягу в самому літургійному чині. Текст визнання віри папи Урбана VIII див.: *Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. Постанови*, с. 116–127. Практично ідентичний до Замойського визнання віри текст (із додатком про визнання вчення I Ватиканського собору) можна знайти у Требнику Шептицького (*Львівський Евхологон 1925–1926*, с. 529–534).

¹¹⁵ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 40.

¹¹⁶ *Архиєратикон 1973*, с. 245–246.

¹¹⁷ *L'Eucologio Barberini gr.* 336, с. 165; Арранц. *Избранные сочинения*, с. 487–489; *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 64.

У XVII ст. на Заході розпочинається богословська дискусія щодо визнання чи заперечення формули «Божественна благодать» як sacramentalної форми Таїнства Священства¹¹⁸. Корінь проблеми лежить у найдревнішому тексті чину єпископської хіротонії – Евхологоні *Барберіні гр.* 336, де є припис поставляти руку на кандидата під час виголошення формули «Божественна благодать» (Ἦ Θεία χάρις)¹¹⁹. У багатьох інших давніх текстах чину такого припису немає¹²⁰. За гіпотезою італійського літургіста Стефано Паренті, цю рубрику в Евхологоні *Барберіні гр.* 336 можна пояснити або помилкою переписувача, або впливом східних (сирійської, мелхітської) традицій¹²¹.

Щодо самої формули, то деякі дослідники вбачають її початок у традиції Єрусалимської Церкви, а у візантійському обряді вона набрала великого значення тільки у VIII ст., коли її почали промовляти тихим голосом¹²². Початково це був текст документа (декрету) патріаршої курії¹²³, а отже не було жодної потреби супроводжувати його проголошення покладанням рук єпископа.

Очевидно, що всі джерела, використанні Літургійною комісією, містять текст формули «Божественна благодать» або згадують про неї. Мирослав Марусин та Олексій Дмитрієвський пишуть про древню практику, в якій виголошення формули не супроводжувалося покладанням рук єпископа¹²⁴. Інші джерела розглядають формулу як першу молитву пресвітерської хіротонії, приписуючи, що єпископ поставляє на голову кандидата (який клякає перед престолом, доторкаючись до нього чолом) не тільки руку, а й частину омофора¹²⁵. Традиція покладати ще й омофор, на думку Неселовського, має александрійське походження і з'являється у грецьких джерелах тільки з XIV ст.¹²⁶

¹¹⁸ Згідно з дослідженням Олексія Пентковського, формою пресвітерської хіротонії визнавали формулу «Божественна благодать» Петро Аркудій (1626), Яків Гоар (1647) та багато їхніх послідовників. Відмінну думку мав Йоан Морін (1655), який вбачав у формулі тільки *decretum electionis*. Див.: А. Пентковский. Чинопоследования, с. 127.

¹¹⁹ *L'Eucologio Barberini gr.* 336, с. 165. Тільки згодом цей припис увійде в чин пресвітерської хіротонії.

¹²⁰ Арранц. *Избранные сочинения*, с. 487, 489–490; *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 64–65. В архієратиконі, яким користувався Петро Могила, є вказівка про вклякання кандидата перед престолом до виголошення формули «Божественна благодать», але немає вказівки про покладання руки єпископа на кандидата під час виголошення формули (*Службник Боярського 1632*, с. 288).

¹²¹ Parenti. *Gli Ordini Sacri*, с. 222. Див. посил. 11.

¹²² Там само, с. 221.

¹²³ Пентковский. Чинопоследования, с. 128; de Meester. *Studi sui Sacramenti*, с. 256. Див. посил. 1.

¹²⁴ Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 16–17; Дмитрієвський. *Богослуженіє*, с. 358, 364.

¹²⁵ *Службник Бачинського 1886*, с. 51; *Львівський Евхологон 1873*, с. 226; *Львівський Евхологон 1925–1926*, с. 95; *Московський Чиновник 1798*, арк. 135r–135v; Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 88.

¹²⁶ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 143.

Літургійна комісія починає розгляд формули під час праці над чином поставлення диякона. Її увага була зосереджена на приписі для єпископа знімати мітру під час проказування молитов. На думку комісії, це латинська практика, тож її не слід дотримуватися¹²⁷. Щодо самої формули «Монс. Марусин зазначив, що цю молитву міг співати диякон, позаяк вона не є формою цього Таїнства [...] Його Блаженство [Йосиф Сліпий] підтримав ідею»¹²⁸. Незважаючи на це, комісія вирішила, що єпископ під час виголошення формули «Божественна благодать» повинен покласти на голову кандидата одну руку¹²⁹. Натомість у самому Архиєратиконі 1973 р. зазначено, що єпископ покладає на голову кандидата край омофора і тричі благословляє його голову¹³⁰, а про саме покладення руки рубрика не згадує.

Варто зазначити, що комісія не копіює тексту рубрики Службника Бачинського, поданої перед формулою «Божественна благодать»¹³¹, а змінює її на першу частину рубрики Московського Чиновника 1798 р., яка детально описує спосіб клякання кандидата перед престолом¹³². При цьому Архиєратикон 1973 р. не містить другої частини рубрики Московського Чиновника, у якій єпископові приписано покласти руку на голову кандидата¹³³. З цього випливає, що рішення комісії про покладання руки єпископа під час виголошення формули не було включене до рубрик Архиєратикону 1973 р.

Наслідкування Московського Чиновника 1798 р. проявляється також у приписі співати 12 разів «Господи, помилуй» після проголошення формули, хоч унійні видання приписують співати це молитовне зивання тільки тричі¹³⁴.

Дві молитви та ектения

Чин поставлення пресвітера містить дві святительські молитви, які – практично без суттєвих відмінностей – присутні в усіх відомих текстах пресвітерської хіротонії візантійського обряду. Перша – «**БѢЖЕ ВЕЗНАЧАЛЬНИИ И ВЕЗКОНЕЧНИИ**» (Ο Θεός ὁ ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος), після якої слідує ектения, а відтак друга молитва – «**БѢЖЕ ВЕЛИКІЙ СИЛОУ**» (Ο Θεός ὁ μέγας ἐν δυνάμει).

¹²⁷ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 37.

¹²⁸ Там само, с. 37.

¹²⁹ Там само, с. 40.

¹³⁰ «И благоговѣяъ гъдо по главѣ трѣжды» (Архиєратикон 1973, с. 246).

¹³¹ «По совершѣніи сѣа приглаголи, архидіаконъ изглаголавшомъ: Воиміи! Тѣже поставлѣемни припадаѣтъ на колѣна престола, сѣтъ столъ бѣ мѣтры, возложъ омофоръ и рѣкъ деннью на поставлѣемаго глетъ: Бѣгъвеннаа благодѣтъ» (Службник Бачинського 1886, с. 51).

¹³² «И приклонѣтъ оба колѣна, и полагаѣтъ длѣни крѣговиднѣ на свѣтъю трапѣзъ, приложѣтъ же и челѣ междѣ рѣкъ ко свѣтъѣи трапѣзѣ» (Московський Чиновник 1798, арк. 134v). Подібна рубрика є й у Львівському Евхологоні 1925–1926, с. 95.

¹³³ Московський Чиновник 1798, арк. 135r.

¹³⁴ Там само; Службник Бачинського 1886, с. 51.

На думку Олексія Пентковського, саме навколо цих молитов виникли інші обряди чину пресвітерського рукоположення. Подібно, як і чини нижчих свячень, чин хіротонії пресвітера також початково містив, мабуть, тільки одну молитву. Обидві святительські молитви мають однакову двочастинну структуру, традиційну для багатьох молитов (складаються з анамнези та епikleзи), проте історично-філологічний аналіз вказує на приналежність їх до різних історичних періодів¹³⁵. Відомий літургіст Михаїл (Мігель) Арранц теж підтримував цю думку та стверджував, що друга молитва є пізнішого походження, однак не вказував, до якого саме періоду слід відносити написання першої та другої молитов¹³⁶.

Слов'янські джерела, використанні Літургійною комісією, містять багато відмінностей у самих рубриках, які можна звести до таких основних пунктів: 1) єпископ читає молитви **вѣтѣй, тѣхнмъ глаголюмъ**¹³⁷ або ж **велеглаголюмъ**, вслухъ всѣхъ¹³⁸; 2) ектенію виголошує архидиякон¹³⁹, ієрей¹⁴⁰, найстарший зі священників¹⁴¹, архимандрит¹⁴²; 3) кандидат під час ектенії **крестобразно на землі лежить**¹⁴³.

Опрацьовуючи рубрики навколо молитов і ектенії, Літургійна комісія вирішує, що перша молитва має розпочинатися з виголосу архидиякона «Господу помолімся» і трикратного благословення єпископом голови кандидата хресним знаменням. При цьому єпископ не повинен класти на голову кандидата омофор, а саму молитву має читати тихим голосом. Єктенію повинен виголошувати архидиякон, також тихим голосом, у такий спосіб, щоб лише присутні у святині могли її чути. Що ж до самого розміщення кандидата під час ектенії, то попередньо було вирішено не давати жодного припису, а згодом комісія вирішила приписати, щоб кандидат під час ектенії стояв навколішках перед престолом¹⁴⁴.

У виданні Архиратикону 1973 р. не враховано рішення комісії про тихе виголошення ектенії. Є просто вказівка «**глаголюет**». Також немає жодного припису щодо розміщення кандидата під час ектенії¹⁴⁵. Комісія згадує, що єпископ під час ектенії мав би сидіти, проте в Архиратиконі 1973 р. цієї

¹³⁵ Пентковский. Чинопоследования, с. 122–127.

¹³⁶ Арранц. *Избранные сочинения*, с. 454, 498–500.

¹³⁷ *Службник Бачинського 1886*, с. 52; *Московський Чиновник 1798*, арк. 136г.

¹³⁸ *Львівський Евхологійон 1925–1926*, с. 96; Дмитрієвский. *Богослуженіе*, с. 364.

¹³⁹ *Службник Бачинського 1886*, с. 52.

¹⁴⁰ *Московський Чиновник 1798*, арк. 137г.

¹⁴¹ Дмитрієвский. *Богослуженіе*, с. 364.

¹⁴² Дмитрієвский. *Ставленникъ*, с. 89.

¹⁴³ *Службник Бачинського 1886*, с. 52.

¹⁴⁴ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 43.

¹⁴⁵ *Архиратикон 1973*, с. 240, 248.

рубрики також нема. Щодо другої молитви, то комісія усуває припис виголошувати її *βελεγγλίον*¹⁴⁶.

В Архиєратиконі 1973 р. зазначено, що єпископ повторно тричі благословляє кандидата і тримає в нього на голові свою руку, тихо проказуючи першу молитву – «Боже безначальний і безконечний», перед якою архиєпископ виголошує: «Господеві помолімся». Після молитви архиєпископ виголошує ектенію. Відтак архиєрей, тримаючи руку покладеною на голові кандидата, проказує другу молитву – «Боже, великий силою»¹⁴⁷. Сам текст молитов і ектенії збігається з відповідними текстами у Святительському служебнику Бачинського 1886 р.

Вручення священничих риз

Древній чин пресвітерської хіротонії Евхологіону *Барберіні гр.* 336 передбачав, що після прочитання другої молитви єпископ перетворював орар новоєрея на епітрахиль, спускаючи його через праве плече наперед. Єпископ також вручав новопоставленому пресвітерові фелон, обмінювався з ним поцілунком миру та запрошував його стати поміж інших пресвітерів¹⁴⁸. Такий самий порядок передбачений і в Новгородському Чиновнику (XIV ст.)¹⁴⁹. Від XIV ст. у чині поставлення пресвітера стає звичною практика супроводжувати вручення риз виголосом «*Ἀξίως*», що спочатку було притаманним тільки для єпископської хіротонії. В цей же період поширюється практика вручати новоєрею готову епітрахиль¹⁵⁰. У XVII ст. деякі південноруські (українські) формуляри чину фіксують подальші зміни. У православній Київській митрополії поширюється практика вручати й інші предмети (пояс, нарукавники та служебник), а при врученні речей виголошувати окремі формули¹⁵¹. Проте Служебник Боярського, використовуваний у той самий період (XVII ст.), не містить жодних формул для вручення риз¹⁵².

¹⁴⁶ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 37, 41, 43.

¹⁴⁷ *Архиєратикон* 1973, с. 247–250.

¹⁴⁸ *L'Eucologio Barberini gr.* 336, с. 165, 169; Арранц. *Избранные сочинения*, с. 495–497.

¹⁴⁹ *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 66; Одинцов. *Порядокъ общественного и частного богослуженія*, с. 159.

¹⁵⁰ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 135–136, 174, 177; Parenti. *Gli Ordini Sacri*, с. 228.

¹⁵¹ Неселовский. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 208–211. Неселовський розцінює виголошення формул як прямий вплив Римського Понтифікалу. Ту саму думку висловлює російський дослідник Андрій Хойнацький (А. Хойнацкий. *Западнорусская Церковная Унія въ ея богослуженіи и обрядахъ*. Киевъ 1871, с. 153–154). Детальніше про історію богослужбового одягу пресвітера див.: В. Рудейко. «Христос посеред нас»: *Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції*. Львів 2015, с. 179–183.

¹⁵² *Служебник Боярського* 1632, с. 292–293.

Супрасльський Понтифікал 1716 р. приписує вручати новоерею епітрахиль, нарукавники, фелон, чашу з диском та служебник, уживаючи при цьому відповідні формули¹⁵³. Подальші унійні видання копіюють цей порядок вручення риз, літургійного посуду та служебника¹⁵⁴. Інші слов'янські джерела, використані Літургійною комісією, пропонують дещо інакший набір священних предметів, що їх вручають новоерею, і не містять жодних формул. Зокрема, у Московському Чинovníку 1798 р. та «Ставленнику» Дмитрієвського згадується про вручення пояса. Окрім того, Чинovníк традиційно приписує 12-разовий спів «Αξις», який, подібно до «Господи, помилуй», виконують два священничі та два вірянські хори (крилоси). Дмитрієвський згадує також про традицію вручати новоерею нагрудний хрест на честь правлячого імператора Миколи II (1868–1918)¹⁵⁵.

Щодо самого виголосу «Αξις», то Київський Евхологiон пропонує його у слов'янському перекладі, і про це згадує Мирослав Марусин¹⁵⁶. Ще однією особливістю цього ж евхологiону є припис про перетворення ораря в епітрахиль з одночасним врученням іншої епітрахилі, що вказує на поступове витіснення давньої практики використовувати ораря як епітрахиль¹⁵⁷. На думку Марусина, новоерей тільки приймав епітрахиль, але не надягав, адже на ньому вже була епітрахиль, зроблена з ораря¹⁵⁸.

Щодо складу та порядку вручення риз і священних предметів Літургійна комісія визначила, що кандидат повинен бути вже вдягнутий у стихар (не уточнено, чи це дияконська дальматика, чи священничий стихар), мати на собі пояс і нарукавники. Отож єпископ має вручати тільки епітрахиль, фелон і служебник. Згодом комісія змінює свою думку щодо епітрахилі та вирішує залишити древній припис про перетворення ораря в епітрахиль, копіюючи його з Требника Шептицького; також ухвалено залишити вручення нарукавників¹⁵⁹. Щодо формул, то Літургійна комісія висловлює бажання залишити їх, попередньо проаналізувавши їхнє походження і давність¹⁶⁰, але в подальшому більше нічого про них не згадує.

¹⁵³ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 23г–23в. Вручення пояса Супрасльський Понтифікал приписує в чині поставлення читця та співця (див. *там само*, арк. 17в).

¹⁵⁴ *Унійський Служебник 1740*, с. 71–72; *Львівський Евхологiон 1873*, с. 228–229; *Львівський Евхологiон 1925–1926*, с. 96.

¹⁵⁵ *Московський Чинovníк 1798*, арк. 138г; Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 89, 100.

¹⁵⁶ Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 21. Про те саме згадує Дмитрієвський (Дмитрієвський. *Богослуженіє*, с. 364).

¹⁵⁷ «приноситъ задній конецъ ѿраря иго стѣль на перѣ... глѣтъ пакы дѣиъзъ тако яко ѡ епітрахилн» (*Euchologium Slavonicum*, арк. 198в).

¹⁵⁸ Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 21.

¹⁵⁹ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 41, 43–44; *Львівський Евхологiон 1925–1926*, с. 96.

¹⁶⁰ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 44, 46.

Таким чином, Архиєратикон 1973 р. приписує перетворення ораря в епітрахиль та вручення новоєрею нарукавників, фелона і служебника. Традиційні для унійних джерел формули на вручення риз і священних предметів в Архиєратиконі 1973 р. відсутні, як і згадка про вручення чаші з дискомом, що наближає чин до традиції Київського Евхологіону (XV – початок XVI ст.), де також немає формул на вручення риз¹⁶¹. При самому врученні новопоставлений пресвітер цілує руку єпископа, а той, своєю чергою, виголошує «Αξιος», причому Архиєратикон приписує співати цей виголос 12 разів, наслідуючи цим по суті московську традицію¹⁶².

Завершується обряд облачення, згідно з рубриками Архиєратикону 1973 р., поцілунок миру з єпископом, що є приписом, характерним для найдавнішого тексту чину¹⁶³. Далі слідує поцілунок миру новоєрея з усіма присутніми пресвітерами, що є вже пізнішим приписом, який засвідчений у Московському Чиновнику 1798 р., а також у Требнику Шептицького 1925–1926 рр.¹⁶⁴ Інші унійні джерела, використанні Літургійною комісією, не згадують про поцілунок миру¹⁶⁵.

Архиєратикон 1973 р. приписує новоєрею стати з іншими пресвітерами при святій трапезі¹⁶⁶. Служебник Бачинського, копіюючи рубрику Супрасльського Понтифікалу 1716 р., описує розміщення новопоставленого пресвітера «при стѣнѣ трапѣзѣ...», згадуючи також про пресвітера, який допомагає новоєрею, «наставляющѣ иго единому ѿ старѣйших пресвѣтеровъ», але при цьому точного місцезнаходження новопоставленого пресвітера за престолом не вказано¹⁶⁷. Припис про «пресвітера-наставника» не ввійшов до Архиєратикону 1973 р.

Обряд залозу

Згідно з Евхологіоном *Барберіні гр.* 336, під час співу «Достойно і праведно» (Αξιον και δίκαιον) архієпископ вручає новоєрею неосвячений хліб, узятий із дискаса (ἔνα ἄρτον ἐκ τοῦ δίσκου). Останній, тримаючи його в руках, схиляється над святою трапезою аж до виголосу «Святеє святим» (Τὰ ἅγια τοῖς

¹⁶¹ *Euchologium Slavonicum*, арк. 198v. Не містить формул на вручення риз також *Служебник Боярського 1632*, с. 291–292.

¹⁶² *Архиєратикон 1973*, с. 250.

¹⁶³ *L'Eucologio Barberini gr. 336*, с. 169.

¹⁶⁴ *Московський Чиновник 1798*, арк. 138v; *Львівський Евхологіон 1925–1926*, с. 97. (У Требнику нічого не згадано про поцілунок миру з єпископом.) Про поцілунок миру з єпископом і пресвітерами згадує *Служебник Боярського 1632*, с. 292.

¹⁶⁵ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 23r; *Львівський Евхологіон 1883*, с. 231; *Служебник Бачинського 1886*, с. 54–55.

¹⁶⁶ *Архиєратикон 1973*, с. 250.

¹⁶⁷ *Служебник Бачинського 1886*, с. 55.

ἀγίως), після чого віддає вже освячений хліб (Тіло Христове) архієпископу. Новопоставлений пресвітер причащається святими Тілом і Кров'ю Господніми першим серед пресвітерів, причому Кров Господню подає йому архієпископ¹⁶⁸. Такий самий порядок зберігають і перші слов'янські тексти – з уточненням, що новопоставлений пресвітер повинен причащати інших, але без чіткої вказівки, чи тільки вірних, а чи також і священників¹⁶⁹. Давній звичай давати новоєрею ще не освячений хліб як залог приписаний також у Службнику Боярського 1632 р.¹⁷⁰

Звичай давати новопоставленому пресвітерові неосвячений Агнець чи його частину, звані залогом, характерний для всіх редакцій чину пресвітерської хіротонії¹⁷¹. Починаючи з XI ст., у грецькій літургійній практиці стає звичним вручати не цілий Агнець, а тільки його частину. У XIV ст. поширюється практика вручення іншого Агнця (один Агнець залишався на дискосі, а новоєрею єпископ давав другого Агнця), проте цілком змінюється суть обряду¹⁷². Новопоставленому пресвітерові після епиклези вручали вже освячений Агнець (залог), а отже, новоєрей більше не молився над ним анафору, тримаючи його в руках. Саме в XIV ст. виникає окрема формула, якою єпископ супроводив вручення залогу. Вона пояснює нову практику та переносить акцент із самої дії пресвітера, що молився анафору (під час якої відбувається освячення евхаристійних дарів), на відповідальність пресвітера за священство Христа, служителем якого він став. Неселовський пояснює зміну обряду залогу побоюванням, що в разі молитви новоєрея над іншим Агнцем це можна розцінити як служіння двох Літургій на одному престолі (одну служить єпископ, а іншу – новоєрей), а таке у грецькій традиції XI–XII ст. вважали неправильним¹⁷³. У «Ставленнику» Дмитрієвського є згадка, що залог дається на окремому дискосі¹⁷⁴. Марусин, як і Дмитрієвський, описує древню практику обряду залогу, за якою новоєрей приймав ще не освячений хліб. Марусин також згадує, що в Київському Евхологоні є вказівка для новопоставленого пресвітера причащати інших дияконів та пресвітерів¹⁷⁵.

¹⁶⁸ *L'Eucologio Barberini gr. 336*, с. 169.

¹⁶⁹ «причастн/тїѣ тѣла ѿ крове прже ѿнѣхъ по/повз. ѿ подають прочнмъ» (*Чиновик архієпископов новгородских*, с. 66–67); *Euchologium Slavonicum*, арк. 198v. Михайл Арранц згадує про давню візантійську практику (не уточнюючи періоду), згідно з якою новопоставлений пресвітер причащав інших пресвітерів, а відтак вірних (Арранц. *Избранные сочинения*, с. 440).

¹⁷⁰ *Службник Боярського 1632*, с. 292–293.

¹⁷¹ Детальніше про залог див. прим. 35.

¹⁷² Неселовський. *Чины хиротесій и хиротоній*, с. 180.

¹⁷³ Там само, с. 180–183; de Meester. *Studi sui Sacramenti*, с. 260–261.

¹⁷⁴ Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 90.

¹⁷⁵ М. Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 22; Дмитрієвський. *Богослуженіє*, с. 364.

Унійні видання пропонують інший обряд залогу, зводячи його тільки до моменту причастя новоєрея. Тобто єпископ причащав новопоставленого пресвітера, даючи йому частичку Тіла Христового, і при цьому промовляв формулу залогу¹⁷⁶.

У протоколах описано дискусію Літургійної комісії навколо обряду залогу, з якої видно добру обізнаність її членів з історичною еволюцією обряду та суттєвою зміною в ньому у XIV ст. Головною проблемою для комісії було визначити, коли саме єпископ має вручати новоєрею залог: коли частина Агнця (залог) ще не освячена чи коли вже освячена. Текст формули було вирішено взяти з Евхологіону Гоара або ж із Московського Чиновника 1798 р., а щодо моменту вручення комісія залишила практику давати залог (без використання дискаса) на анафорі після освячення («*dopo la Consacrazione*»)¹⁷⁷.

З тексту Архиєратикону 1973 р. стає очевидним, що Літургійна комісія запозичила не тільки текст формули, а й супровідні рубрики, перенісши їх із Московського Чиновника 1798 р. до нового видання Архиєратикону. Відповідно до цих рубрик, єпископ після слів епikleзи «Перетворивши Духом Твоїм Святим» прикликає до себе новоєрея і дає йому горішню частину Агнця (з написом «ХС»). Новопоставлений пресвітер приймає частичку, цілує руку єпископа, стає позаду престолу та, поклавши на нього руки (на яких тримає залог), молиться, однак не уточнено, що саме. Московський Чиновник 1798 р. уточнює, що він має молитися 50-й Псалом. Після виголосу «Святеє святим» новоєрей віддає єпископові залог, а відтак причащається перший з-поміж пресвітерів¹⁷⁸.

Як і в Московському Чиновнику 1798 р., обряд залогу в Архиєратиконі 1973 р. міститься в чині Архиєрейської Божественної Літургії Івана Золотоустого. Сама ж формула, запозичена комісією з Московського Чиновника 1798 р., трохи відрізняється від аналогічної формули у грецькому Архиєратиконі (Εὐχολόγιον τὸ μέγα / ред. S. Zerbos. Venezia 1862 = Atene 1970), унійних джерелах та Службнику Боярського 1632 р.¹⁷⁹ Головна текстувальна відмін-

¹⁷⁶ Службник Бачинського 1886, с. 49–50, 55; Львівський Евхологіон 1873, с. 230–231; Львівський Евхологіон 1925–1926, с. 97. Марусин припускає, що така практика виникла через звичай поставляти за однією Літургією кількох пресвітерів, що призвело до проблеми розділення Агнця на багатьох, щоб уникнути цієї незручності, обряд залогу звели тільки до моменту причастя. Див.: М. Марусин. *Чини Святительських Служб*, с. 25–26.

¹⁷⁷ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 42, 44, 46.

¹⁷⁸ Архиєратикон 1973, с. 83; Московський Чиновник 1798, арк. 46г–46в.

¹⁷⁹ Арранц. *Избранные сочинения*, с. 497; Службник Боярського 1632, с. 292. Олексій Дмитрієвський зазначає, що формула залогу російського Чиновника дещо відрізняється від загальноприйнятої, котру використовувала в його часи грецька та інші православні Церкви (Дмитрієвський. *Ставленникъ*, с. 103). Всі унійні видання копіюють формулу з *Супрасльського Понтифікалу 1716*: «Прійміи, нѣѣ поставіиный Ієрѣю Часть Тѣла Хѣла, и совади и чѣѣ и нѣ-порѣчнѣ; ѡнѣиже и мѣши въздѣти ѡвѣтъ Х[р]и[ст]ѣ Бѣѣ на стрѣшномѣ свѣѣ ѣгѣ» (арк. 14г–14в);

ність формули Московського Чиновника 1798 р. – фраза про зберігання залогу «до послѣднѣго тѣлоу ѿздохніа»¹⁸⁰, котрої нема в інших вказаних джерелах.

Кінцеві рубрики

Чин пресвітерської хіротонії в Евхологоні *Барберіні гр. 336* завершується причастям новоєрея¹⁸¹, натомість поіконоборчі грецькі та слов'янські рукописи додають припис, згідно з яким новопоставлений пресвітер повинен причащати інших, виголошувати заамвонну молитву та служити Божественну Літургію протягом семи днів¹⁸².

Слов'янські джерела, використані Літургійною комісією, йдучи за поіконоборчою редакцією чину, зазначають, що новоєрей повинен виголосити заамвонну молитву¹⁸³ та служити Божественну Літургію протягом семи днів¹⁸⁴. Унійні джерела (за винятком Требника Шептицького) не містять цих приписів¹⁸⁵.

Літургійна комісія завершила розгляд чину поставлення пресвітера рішенням про введення припису, що новоєрей повинен причащатися першим з-поміж інших пресвітерів та виголошувати заамвонну молитву. Про припис для новоєрея причащати вірних і служити Божественну Літургію протягом семи днів у протоколах нічого не зазначено¹⁸⁶.

У тексті Архиратикону 1973 р. є лише припис про виголошення новопоставленим пресвітером заамвонної молитви, взятий із Московського Чиновника 1798 р. або із Требника Шептицького 1925–1926 рр.¹⁸⁷

Висновок

У сучасній літургійній практиці УГКЦ використовується чин поставлення пресвітера, укладений Літургійною комісією під проводом Йосифа Сліпого у рамках праці над редакцією Архиратикону (1967–1972), що вийшов

Унівський Службник 1740, с. 43–44; Львівський Евхологон 1873, с. 230; Львівський Евхологон 1925–1926 змінює слова «Чагть Тѣла Хѣла» на «залогъ ей» (с. 97).

¹⁸⁰ Московський Чиновник 1798, арк. 46г.

¹⁸¹ *L'Eucologio Barberini gr. 336*, с. 169.

¹⁸² Арранц. *Избранные сочинения*, с. 495; *Чиновник архиепископов новгородских*, с. 67; *Eucologium Slavonicum*, арк. 198v; *Службник Боярського 1632*, с. 293.

¹⁸³ Московський Чиновник 1798, арк. 46v; Львівський Евхологон 1925–1926, с. 97; Дмитрієвский. *Богослуженіе*, с. 364.

¹⁸⁴ Марусин. *Чини Святительских Служб*, с. 22; Дмитрієвский. *Ставленникъ*, с. 105.

¹⁸⁵ *Супрасльський Понтифікал 1716*, арк. 23г; Львівський Евхологон 1883, с. 231; *Службник Бачинського 1886*, с. 54–55.

¹⁸⁶ Протоколи Літургійної комісії 1967–1972 рр., с. 42.

¹⁸⁷ *Архиратикон 1973*, с. 83; Московський Чиновник 1798, арк. 46v; Львівський Евхологон 1925–1926, с. 97.

спочатку церковнослов'янською мовою у 1973 р., а згодом був перекладений українською та опублікований у 1988-му¹⁸⁸.

Літургійна комісія підбрала та проаналізувала джерела, котрі лягли в основу відредагованого чину. Більшість із них – слов'янські. Звісно, важко говорити про вичерпність джерельного матеріалу, однак не можна залишити поза увагою, що багато рукописів і книг були фізично недоступними для комісії.

Досить складно зрозуміти методологічний підхід, застосований Літургійною комісією в її праці. Із протоколів стає зрозуміло, що комісія активно використовувала й інші джерела, не включенні в базовий список. Можна лише припустити, що члени комісії опрацьовували ці джерела, зазначаючи ті чи інші особливості чину, знайдені в різних виданнях.

Аналіз протоколів Літургійної комісії (1967–1972), опрацювання використаних нею слов'янських джерел та порівняння їх із найдавнішими грецькими і слов'янськими текстами чину, а також із деякими сучасними дослідженнями дають змогу зробити певні висновки.

Оригінальний текст чину пресвітерської хіротонії, представлений у давніх візантійських рукописних евхологіонах, можна гіпотетично віднести до VI ст. Ймовірно припустити, що саме в цей період формується незмінне структурне ядро чину (формула «Божественна благодать», дві святительських молитви, між якими – ектенія та завершальні обряди), навколо якого в пізніших століттях виникають додаткові обряди.

Текст чину існував у двох редакціях: короткій (перед іконоборчим періодом, VIII–IX ст.) і довгій (після іконоборчого періоду, IX ст.). Друга редакція, перекладена старослов'янською мовою, і лягла в основу подальших слов'янських текстів чину.

Одним зі слов'янських варіантів чину рукоположення пресвітера є той, що надрукований у Супрасльському Понтифікалі 1716 р., з його додатковими обрядами та приписами, котрі виникли після XIV ст. Подальші друковані унійні джерела передруковували чин пресвітерського поставлення із Супрасльського Понтифікалу 1716 р. Як засвідчує це дослідження, Літургійна комісія вирішила використати за основу для відредагованого чину пресвітерського рукоположення текст цього чину зі Святительського службника Бачинського 1886 р., який, своєю чергою, передруковує чин Супрасльського Понтифікалу 1716 р. Отже, саме останній текст можна назвати текстуально-рубрикальною основою сучасного чину поставлення пресвітера УГКЦ.

Вдалося виділити певні особливості акутального чину поставлення пресвітера УГКЦ. Сучасний чин розпочинається з ввідного діалогу поміж архиєпископом і єпископом, формули якого, поєднані з поклонами, вміщені в Супрасльському Понтифікалі 1716 р., а відтак передруковані подальшими

¹⁸⁸ Текст чину пресвітерського рукоположення див.: *Архиєратикон* 1988, с. 188–193.

унійними виданнями. Подібну традицію спостерігаємо в деяких південно-руських (українських) рукописах XVII–XVIII ст., опрацьованих Опанасом Неселовським. Проте походження формул ввідного діалогу вимагає подальших досліджень.

У XVII ст. внаслідок міжконфесійного протистояння в чин було введено визнання віри і присягу. Попри те, що додаток має юридично-канонічний характер, Літургійна комісія зберегла його як складову частину чину.

Як показує порівняльний аналіз давніх грецьких і слов'янських джерел, а також сучасні літургійні дослідження, формулу «Божественна благодать» не можна вважати сакраментальною формулою Таїнства Священства. Літургійна комісія все ж вирішила таки залишити покладення руки єпископа на кандидата під час виголошення цієї формули, що дає підстави розглядати формулу як «першу святительську молитву», хоч це й не відповідає автентичній традиції, зафіксованій у давніх грецьких (крім Евхологіону *Барберіні зр.* 336) і слов'янських рукописах. Утім, в Архиратиконі 1973 р. немає чіткого припису про покладання руки єпископа на голову кандидата під час виголошення формули «Божественна благодать», натомість є припис про покладання омофору, який на практиці все ж супроводжується покладанням руки.

Важливою особливістю сучасного чину є усунення приписів, які виникли під впливом латинської традиції: лягання кандидата у формі хреста під час ектенії, вручення новоєрею богослужбових риз, чаші, дискаса та служебника із супровідними формулами. Виключення цих рубрик вказує на намагання Літургійної комісії усунути з чину поставлення пресвітера невідповідні його логіці та візантійській традиції запозичення з латинської літургійної практики.

Літургійна комісія впровадила деякі рубрики з Московського Чиновника 1798 р., зокрема: спів тропаря «Ісае, ликуй» (чого немає в унійних виданнях та давніх грецьких і слов'янських текстах чину), 12-разове повторення «Господи, помилуй» та «Αξιως» (тоді як унійні видання приписують повторювати тричі), а також обряд залогу в текстово-рубрикальному варіанті Московського Чиновника 1798 р. Так до сучасного чину поставлення пресвітера було введено елементи московської традиції никонівської редакції.

Проведений аналіз показав, що в XIV ст. відбулася суттєва зміна обряду залогу: новоєрей став отримувати від єпископа освячений Агнець або його частину, тоді як в XI ст. існувала традиція подавати новопоставленому пресвітерові ще не освячений Агнець (або його частину). У протоколах засвідчено дискусію Літургійної комісії навколо цього обряду, результатом якої стало рішення дотримуватися в чині поставлення пресвітера обряду залогу в його змінений у XIV ст. формі.

Літургійна комісія не обговорювала детально кінцевих рубрик, тому в тексті чину за Архиратиконі 1973 р. – окрім припису, взятого з Московського

Чиновника 1798 р. або Требника Шептицького 1925–1926 рр., що новопоставлений пресвітер виголошує заамвонну молитву – немає інших рубрик, притаманних для поіконоборчої редакції чину та її слов'янських перекладів, як-от вказівки новоерею причащати та служити Божественну Літургію протягом семи днів. У 2010 р. останню вказівку було відновлено – щоправда, тільки на території України – постановою Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного архиєпископства УГКЦ¹⁸⁹.

У підсумку можна ствердити, що історія становлення сучасного чину поставлення пресвітера УГКЦ нерозривно пов'язана з історією Архиєратикону 1973 р., передумови появи якого висвітлено у статті. Вперше проаналізовані в рамках цього дослідження, протоколи Літургійної комісії, яка протягом 1967–1972 рр. працювала під проводом Йосифа Сліпого над укладанням Архиєратикону, вказують на різні слов'янські та грецькі джерела, використані комісією. Аналіз самих цих джерел допоміг установити походження різних елементів чину поставлення пресвітера в УГКЦ. Подальші дослідження можуть допомогти ще ґрунтовніше вивчити проблематику розвитку чину поставлення пресвітера в літургійній традиції Київської Церкви загалом і традиції УГКЦ зокрема.

Бібліографія

Джерела

Архиєратикон 1973 – Архієратіконъ илї Службеник Святїтельскїй. Вх тупографїн круптоферратскїа Обїтелн, Римъ џацѡг [1973].

Архиєратикон або Святительський Службеник. Toronto 1988.

Архиєратикон [машинописна книга] // Архів Музею семінарії підпільної Церкви у Яремче, ф. 7, папка 2.

Εὐχολόγιον τὸ μέγα / ред. S. Zerbo. Venezia 1862 = Atene 1970.

Львівський Евхологіон 1873 – ЕВХОЛОГІОНЪ илї ТРЕБНИК илї Службеник Святїтельскїй въ свѣтѣ чїны свѣтїхъ Тайнъ, благоловѣній, освѣщенїй и ѳїнїхъ моленїй церкѡвнїхъ на разлїчнїахъ потребахъ вѣрнїхъ. во оупотребленїе Свѣщеннослужїтельемъ изданъ въ Львовѣ иждивенїемъ и тупомъ Ставропигїйскаго Института при Храме Оупенїа прїсвѣтїа Богородїцы, въ лѣтѡ ѿ Рождества Хрїстова џацѡг [1873].

¹⁸⁹ «Доручити всім нововисвяченим іереям Києво-Галицького Верховного Архиєпископства УГКЦ щодня у перший тиждень після свячень служити Святу Літургію. У виконанні цього припису взяти до уваги рекомендовані Синодом літургійні намірення» (Постанова 49-ї сесії Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного Архиєпископства від 24–25 березня 2010 р., див.: www.docs.ugcc.ua, дата звернення: 22.12.2020).

- Львівський Евхологіон 1925–1926 – *ЕУХОЛОГІОНЪ* илї ТРЕБНИК содержай въ себе чины стѣхъ Тѣиныхъ, вѣголовѣній, и ѡблещеній, и иныхъ различныхъ требъ и моленій церковныхъ по чинѣ восточномъ стѣхъ Хрѣтѡвы Церкви составленъ по болѣи ѡбластнаго Собора бывшаго въ Львовѣ градѣ въ лѣто 4874. Изданъ въ Львовѣ въ лѣто ѡ Ржѣтвѣ Хрѣтѡва аще [1925].
- Московский Чиновник 1798 – Чиновникъ Архїерейскаго сѣннослуженїа, Москва 4874 [1798].
- Почаївський Евхологіон 1771 – *ЕУХОЛОГІОНЪ* сїеть: Молїтвенословъ илї Требникъ, Лѣбра Почаївска 4874 [1771].
- Святитель Симеон, Архиепископ Солунский. *Премудрость нашего спасения*. Москва 2010.
- Сліпий Йосиф. *Головні правила сучасного душпастирства* (MSS) // Проект «Оцифрована спадщина», див. www.dds.edu.ua, дата звернення: 22.12.2020).
- Службник Бачинського 1886 – Службникъ Стїителскїи содержай въ себе по чинѣ стѣхъ восточныхъ Церкви Литургїю стїителскю и прочїа збрана Стїителемъ прислужающїа. Изданъ тредомъ и издѣржками іерѣа Александра Бачинскаго. Львовъ 4886 [1886].
- Службник Боярського 1632 – Службникъ и Требникъ Архїерейски 4874 [1632].
- Супрасльський Понтифікал 1716 – Понтифікалаз сї еть Службникъ Стїителскїи сдержай въ себе, по чинѣ стѣхъ восточныхъ Цркви, Литургїю Стїителскю, осценїе Ангїлмѡвъ, и Иѡра Стїго, постановленїе въ всѣ Чїны Іерейскїа, и прочїа, въ збравлю въ лѣто ѡ Рождѣтвѣ Хѣа 4874 [1716].
- Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. *Постанови* / перекл. з лат. І. Козовик. Івано-Франківськ 2006.
- Унівський Службник 1740 – Службникъ Стїителскїи содержай въ себе по чинѣ стѣхъ восточнихъ Цркви Литургїю Стїителскю, и прочїа збрана впом прислужающїа. Первоє Тѣпомъ издадеа въ Обїтѣлн Оуневскогò Інокѡвъ Чїнѣ С: Василїа Великаго, Мїа Марта Днѣ 16. Рокъ 4874 [1740].
- Чинности и рїшення руского провінціального собора въ Галичинї отбувшого ся во Львовї въ році 1891. Львів 1895.
- Чиновник архиепископов новгородских: древнерусский Требник РНБ, Соф. 1056 / ред. Михаил Желтов. Москва 2017.
- Acta S. Congregationis de propaganda fide, ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia: 1622–1667 // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Ser. 2, Sectio 3 / ed. Athanasius Welykyj. Romae 1953.
- Arcudius P. *De concordia Ecclesiae occidentalis et orientalis sacramentorum administratione*. Paris 1626.
- Commissione liturgica per la revisione dei libri liturgici del rito Bizantino-Ucraino: l'edizione del Pontificale e del Grande Rituale // Archivio storico della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina a Roma, Fon. 5, Descr. 2, Commissione Liturgica Sinodale, Fascicolo 8.

- L'Eucologio Barberini gr. 336* / ed. Stefano Parenti, Elena Velkovska [= Bibliotheca Ephemerides liturgicae. Subsidia, 80], 2nd ed. Roma: CLV Edizioni Liturgiche 2000. Переклад російською: *Евхологий Барберини гр. 336* / перекл. з італ. С. Голованов; ред. Е. Велковская, М. Живов. Омск 2011.
- Euchologium Slavonicum* // Biblioteca Apostolica Vaticana, fondo Borgio-Ilirico, № 15. Goar J. *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens rituset ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, etc.* Editio secunda expurgata, et accurator. Venice 1730.
- Habert I. *Archieraticon. Liber pontificalis ecclesiae Graecae.* Billaine 1676.
- Lettera dalla Sacra Congregatio «Pro Ecclesia Orientali» a Sua Eminenza Reverendissima Il Signor Cardinale Giuseppe Slipyj. Città del Vaticano, 5 novembre 1966. Prot. N. 210/63 // Archivio storico della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina a Roma, Fon. 5, Descr. 2, Commissione Liturgica Sinodale, Fascicolo 8.
- Lettera dell'Arcivescovo Maggiore Yosyf Slipyj a Sua Eminenza Reverendissima Il Signor Cardinale Gustavo Testa Pro-Prefetto della S. Congregazione «Pro Ecclesia Orientali». Città del Vaticano, 14 dicembre 1966 // Ibid.
- Lettera del cardinale Gustavo Testa Pro-prefetto della Santa Congregazione «Pro Ecclesia Orientali» all'Arcivescovo Maggiore di Leopoli cardinale Yosyf Slipyj del 28 dicembre 1966, Prot. N. 210/63 // Ibid.
- Morinus J. *Commentarius de Sacris Ecclesiae ordinationibus, secundum antiquos et recentiores, latinos, grecos, syros et babylonios, in tres partes distinctus.* Paris 1655.

Опрацювання

- Акишин Сергей. *Биография профессора А. А. Дмитриевского и характеристика его научной деятельности.* Санкт-Петербург 2008.
Akishin Sergej. *Biografiya professora A. A. Dmitrievskogo i harakteristika ego nauchnoj deyatel'nosti.* Sankt-Peterburg 2008.
- Александрович Володимир, Мицько Ігор. Архієрейський Служебник і Требник Івана Боярського. Нова інтерпретація унікального рукописного кодексу 1632 року // *Пам'ятки України* 1–6 (1993) 74–84.
Aleksandrovych Volodymyr, Mytsko Ihor. Arkhiereiskyi Sluzhebnyk i Trebnyk Ivana Voiarskoho. Nova interpretatsiia unikalnoho rukopysnoho kodeksu 1632 roku // *Ramiatky Ukrainy* 1–6 (1993) 74–84.
- Арранц Михаил. *Избранные сочинения по литургике*, т. 1: *Таинства Византийского Евхология.* Рим – Москва 2003.
Arranc Mihail. *Izbrannye sochineniya po liturgike*, vol. 1: *Tainstva Vizantijskogo Evhologiya.* Rim – Moskva 2003.
- Бачинський М. Бачинський Олександр Гаврилович // *Енциклопедія сучасної України*, т. 2. Київ 2003, 336–337.
Bachynskiy M. Bachynskiy Oleksandr Havrylovych // *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*, vol. 2. Kyiv 2003, 336–337.

- Богач Войтех. Перший Архидієкатон Пряшівської Єпархії // *Богословія* 71:1–4 (2010–2011) 81–94.
Bohach Voitekh. Pershyi Arkhyeratykon Priashivskoi Yeparkhii // *Bohosloviia* 71:1–4 (2010–2011) 81–94.
- Ваврик Михайло. До історії службника в Українській Католицькій Церкві // *Записки ЧСБВ*, т. X (XVI), вип. 1–4. Рим 1979, 98–142.
Vavryk Mykhailo. Do istorii sluzhebnyka v Ukrainskii Katolytskii Tserkvi // *Analecta OSBM*, vol. X (XVI), is. 1–4. Rym 1979, 98–142.
- Ваврик Михайло. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV–XVI ст. // *Записки ЧСБВ* т. IV (X), вип. 3–4. Рим 1963, 391–460.
Vavryk Mykhailo. Tsynnyi pamiatnyk obriadovosti Kyivskoi Mytropolii XV–XVI st. // *Analecta OSBM*, vol. IV (X), is. 3–4. Rym 1963, 391–460.
- Василишин Ігор. Літургійно-богослужбові видання Патріарха Йосифа Сліпого у II половині ХХ ст. Ретроспектива // *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого* / ред. Ю. Скіра. Львів: Колесо 2018, 113–129.
Vasylyshyn Ihor. Liturhiino-bohosluzhbovi vydannia Patriarkha Yosyfa Slipoho u II polovyni XX st. Retrospektyva // *Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii do 100-richchia iereiskykh sviachen Yosyfa Slipoho* / ed. Yu. Skira, Lviv: Koleso 2018, 113–129.
- Говера Іван. Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946–1989). Львів 2019.
Hovera Ivan. *Liturhiine zhyttia sviashchennykiv i virnykh v Ukrainskii Hreko-Katolytskii Tserkvi: Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v period pidpillia (1946–1989)*. Lviv 2019.
- Гуцуляк Лаврентій Данило. Божественна Літургія Йоана Золотоустого в Київській Митрополії після унії з Римом (період 1596–1839 рр.) / перекл. з англ. А. Маслюх. Львів 2004.
Hutsuliak Lavrentii Danylo. *Bozhestvenna Liturhiia Yoana Zolotoustoho v Kyivskii Mytropolii pislia unii z Rymom (period 1596–1839 rr.)* / tr. A. Masliukh. Lviv 2004.
- Галадза Петро. Літургійне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця ХVІІ ст. // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у ХVІІ столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань», Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р.* / ред. Борис Гудзяк, співред. Олег Турій. Львів 1997, 1–29.
Galadza Petro. Liturhichne pytannia i rozvytok bohosluzhen naperedodni Beresteiskoi unii azh do kintsia XVII st. // *Beresteiska unii ta vnutrishnie zhyttia Tserkvy u XVII stolitti: Materialy Chetvertykh «Beresteiskykh chytan»*, Lviv, Lutsk, Kyiv, 2–6 zhovtnia 1995 r. / ed. Borys Gudziak, Oleh Turii. Lviv 1997, 1–29.

- Дмитрієвський Алексей. *Богослуженіє въ Русской Церкви въ XVI вѣкѣ*. Казань 1884.
Dmitrievskij Aleksej. *Bogosluzhenie v' Russkoj Cerkvi v' XVI vѣkѣ*. Kazan' 1884.
- Дмитрієвський Алексей. *Ставленникѣ*. Киев 1904.
Dmitrievskij Aleksej. *Stavlennik'*. Kiev 1904.
- Єпископ Гліб (Борис Лончина). *Требник Митрополита Андрея Шептицького (Львів, 1925–1926): Спроба літургійної віднови*. Львів: Видавництво УКУ 2014.
Bishop Hlib (Borys Lonchyna). *Trebnyk Mytropolity Andreia Sheptytskoho (Lviv, 1925–1926): Sproba liturhiinoi vidnovy*. Lviv: UCU Press 2014.
- Желтов Михаил. *Архиерейское богослужение // Православная энциклопедия*, т. 3. Москва 2001, 567–568.
Zhel'tov Mihail. *Archierejskoe bogosluzhenie // Pravoslavnaya enciklopediya*, vol. 3. Moskva 2001, 567–568.
- Желтов Михаил. *Новый источник по истории русского богослужения: Ка- вычный экземпляр «Чиновника архиерейского служения» 1677 г. // Ве- стник церковной истории 2 (2006) 235–239.*
Zhel'tov Mihail. *Novyj istochnik po istorii russkogo bogosluzheniya: Ka- vychnyj ekzempljar «Chinovnika archierejskogo sluzheniya» 1677 g. // Ve- stnik cerkovnoj istorii 2 (2006) 235–239.*
- Запаско Яким, Ісаєвич Ярослав. *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 1: (1574–1700). Львів 1981.
Zapasko Yakym, Isaievych Yaroslav. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: ka- taloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini*, vol. 1: (1574–1700). Lviv 1981.
- Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937) / ред. А. Кравчук. Львів 1997.*
Konferentsii Arkhyiereiv Ukrain's'koi Hreko-Katolyts'koi Tserkvy (1902–1937) / ed. A. Kravchuk. Lviv 1997.
- Марусин Мирослав. *Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.* Рим 1966.
Marusyn Myroslav. *Chyny Sviatytskykh Sluzhb v Kyivskomu Evkholohioni z rochatku XVI st.* Rym 1966.
- Марусин Мирослав. *Життя моє – Христос. Рефлексії у 60-ліття священни- чого служіння.* Рим 2008.
Marusyn Myroslav. *Zhyttia moie – Khrystos. Refleksii u 60-littia sviashche- nychoho sluzhinnia.* Rym 2008.
- Неселовский Афанасий. *Чины хиротесій и хиротоній. Опыт историко-ар- хеологического исследования.* Каменец-Подольск 1906.
Neselovskij Afanasij. *Chiny hirotesij i hirononij. Opyt' istoriko-arheologiche- skago isslydovaniya.* Kamenec-Podol'sk 1906.

- Одинцов Никанор. *Порядокъ общественаго и частнаго богослуженія въ древней Россіи до XVI вѣка. Церковно-историческое изслѣдованіе.* Санкт-Петербург 1881.
Odincov Nikanor. *Poryadok' obshchestvennago i chastnago bogoslužheniya v' drevnej Rossii do XVI vѣka. Cerkovno-istoricheskoe izslѣdovanie.* Sankt'-Peterburg 1881.
- Паславський І. Бачинський-Лешкович Олександр // *Енциклопедія Наукового товариства ім. Шевченка*, т. 1. Київ – Львів – Тернопіль 2012, 491–493.
Paslavskiy I. Bachynskiy-Leshkovych Oleksandr // *Entsyklopediia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, vol. 1. Kyiv – Lviv – Ternopil 2012, 491–493.
- Пентковский Алексей. Чинопоследования хиротоний в византийских Евхологиях VIII–XII вв. // *Византийский временник* 61 (86) (2002) 118–132.
Pentkovskij Aleksej. Chinoposledovaniya hirotonij v vizantijskih Evhologiyah VIII–XII vv. // *Vizantijskij vremennik* 61 (86) (2002) 118–132.
- Рудейко Василь. «Христос посеред нас»: Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції. Львів 2015.
Rudeiko Vasyi. «Khrystos posered nas»: Vprovadzhennia u liturhiine bohoslovia Tserkov vizantiiskoi tradytsii. Lviv 2015.
- Сабат Петро. Унікальність рукописного Київського Требника // *Українське релігієзнавство* 59 (2011) 54–64.
Sabat Petro. Unikalnist rukopysnoho Kyivskoho Trebnyka // *Ukrainske relihiieznavstvo* 59 (2011) 54–64.
- Сабат Петро. Історія та богослов'я акту визнання віри і присяги в чині рукоположення пресвітера УГКЦ // *Metron (Мётрон): журнал з еkleziologii i церковного права* 9 (2012) 113–126.
Sabat Petro. Istoriiia ta bohoslovia aktu vyznannia viry i prysiahy v chyni rukopolozhennia presvitera UHKTs // *Metron (Mётрон): zhurnal z ekleziologii i tserkovnoho prava* 9 (2012) 113–126.
- Сеник Софія. *Латинізація в Українській Католицькій Церкві.* Люблін 1990.
Senyk Sofiia. *Latynizatsiia v Ukrainskii Katolytskii Tserkvi.* Liublin 1990.
- Сове Борис. Русский Гоар и его школа // *Богословские труды* 4 (1968) 39–84.
Sove Boris. Russkij Goar i ego shkola // *Bogoslovskie trudy* 4 (1968) 39–84.
- Сокира Э. *Лица Каменца-Подольского или те, кто творил историю «Цветка на камне».* Харьков 2010.
Sokira E. Lica Kamenca-Podol'skogo ili te, kto tvoril istoriyu «Cvetka na kamne». Har'kov 2010.
- Тялявський Іван. Літургійна комісія та її переклади під проводом Патріарха Йосифа // *Богословія* 69:1–4 (1985) 151–166.
Tyliavskiy Ivan. Liturhichna komisiia ta yii pereklady pid provodom Patriarkha Yosyfa // *Bohosloviia* 69:1–4 (1985) 151–166.

- Хойнацкий Андрей. *Западнорусская Церковная Унія въ ея богослуженіи и обрядахъ*. Киевъ 1871.
Hojnackij Andrej. *Zapadnorusskaya Cerkovnaya Uniya v eja bogoslužhenii i obryadahъ*. Kjev 1871.
- Цяпута А. Зустріч із місіонером отцем митратом Михайлом Шевчишиним ЧНІ // І. Говера. *Літургія Підпільної Церкви: збірник на честь 25-ї річниці легалізації УГКЦ*. Рим – Тернопіль 2014, 85–87.
Tsiaputa A. Zustrich iz misionerom ottsem mytratom Mykhailom Shevchyshynym ChNI // I. Hovera. *Liturhiia Pidpilnoi Tserkvy: zbirnyk na chest 25-yi richnytsi lehalizatsii UHKЦs*. Rym – Ternopil 2014, 85–87.
- Яблонська Діана. Опанас Захарович Неселовський – історик, вчений та викладач Кам'янець-Подільського ІНО // *Новини науки: дослідження, наукові відкриття, високі технології: «ΛΟΓΟΣ»*, вип. 1. Харків 2019, 47–51.
Yablonska Diana. Opanas Zakharovych Neselovskiy – istoryk, vchenyi ta vykladach Kamianets-Podilskoho INO // *Novyny nauky: doslidzhennia, naukovi vidkryttia, vysoki tekhnolohii: «ΛΟΓΟΣ»*, is. 1. Kharkiv 2019, 47–51.
- De Meester Placido. *Studi sui Sacramenti amministrati secondo il rito bizantino*. Roma 1947.
- Korolevskij Cyril. *La Liturgia ed il rito praticati dai ruteni. Voto del P. Cirillo Korolevskij*. Vaticano 1937.
- Parenti Stefano. *Gli Ordini Sacri e i ministri in Oriente // Scientia liturgica: manuale di liturgia, Sacramenti e sacramentali / ed. A. Chupungco, vol. IV. Casale Monferrato (AL) 1998, 219–229.*
- Sabat P. *L'Euclologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del fondo Borgia-Illirico. Parte I (ff. 356–453): Tesi di dottorato in Scienze Ecclesiastiche Orientali / Pontificio Istituto Orientale. Roma 2009.*
- Shemet I. *L'Euclologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana N. 15 del fondo Borgia-Illirico. Parte I (ff. 1–134): Tesi di dottorato in Scienze Ecclesiastiche Orientali / Pontificio Istituto Orientale. Roma 2002.*
- Tovt O. *L'Euclologio Kieviano della Biblioteca Apostolica Vaticana, №15 del fondo Borgia-Illirico. Parte III (ff. 234v – 356): Tesi di dottorato in Scienze Ecclesiastiche Orientali / Pontificio Istituto Orientale. Roma 2007.*

Mykhailo Paliak

THE ORDER OF PRESBYTERAL ORDINATION IN THE UGCC
ACCORDING TO THE ARCHIERATICON OF 1973
IN THE LIGHT OF ITS SLAVONIC SOURCES

The ordination of the presbyter in the Byzantine rite has passed a long process of development and has acquired specific features in various Churches of the Byzantine liturgical tradition. The author analyzes the order of presbyter's ordination in the Ukrainian Greek Catholic Church, based on the text of the Archieraticon of 1973, paying special attention to Slavonic sources, which were the basis for the present order. He also consults ancient Greek and Slavonic texts of the ritual of presbyteral ordination, which help to single out its main structural elements, analyze the main stages of development and to identify problems of the modern order.

Keywords: Sacrament of the Priesthood, ordination, Archieraticon, Liturgical Commission.